

บทที่ ๒

ประวัติการสร้างพุทธปฏิมาในพระพุทธศาสนา

พุทธปฏิมา หรือพระพุทธรูป คือรูปเคารพในฐานะแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีต้นกำเนิดจากชมพูทวีป (ประเทศอินเดียปัจจุบัน) ต่อมาแพร่หลายออกมาสู่ดินแดนต่าง ๆ นานเข้าก็มีความคลี่คลายทางด้านความหมายและรูปแบบที่มีความหลากหลายยิ่งขึ้น เป็นการปรับเปลี่ยนพุทธปฏิมาให้เข้ากับแนวความคิด ความต้องการ และสุนทรียภาพของดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้น การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนที่ใกล้เคียงกัน ยังก่อให้เกิดการถ่ายทอดอิทธิพล ศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันอีกด้วย เกิดเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่มีแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกัน แต่ทั้งหมดต่างก็มีแนวทางอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตนด้วย ในบทนี้ ผู้วิจัย จะศึกษานำเสนอแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประวัติการสร้าง ความ เป็นมา ความหมายของพุทธปฏิมาที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๒.๑ แนวคิด ทฤษฎี ประวัติการสร้างพุทธปฏิมา

อินเดียสมัยพุทธกาล ครั้นพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพ ยังไม่มีการสร้างรูปเคารพ รูปเทพเจ้าหรือบุคคลสำคัญ ทั้งไม่กล้าประดิษฐ์คิดสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ เพราะเกรงว่า จะเป็นการลบหลู่ ไม่เคารพล่วงเกินพระศาสดา จึงไม่มีการสร้างรูปเคารพแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกอบกับไม่มีพระพุทธรูปประสงค์จะให้สร้างพระพุทธรูปไว้สำหรับบูชา บรรดาพุทธบริษัททั้งหลายนับถือไตรสรณคมน์ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอนของ พระพุทธองค์ และพระสงฆ์สาวก อันเป็นหลักเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา^๑

โดยหลักการสำคัญ หัวใจพุทธธรรมอยู่ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นในบุคคล ให้เป็นเพียงขั้นธ ายตนะ หรือธาตุทั้งหลายตามธรรมชาติ จนกระทั่งว่างไปในที่สุด พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือว่าการเข้าถึงพุทธธรรมของพระพุทธองค์ หมายถึง ถือเอาการปฏิบัติธรรมศึกษาในศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสิ่งสำคัญก็เป็นการพอเพียงแก่ศรัทธาแล้ว หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ ปรีนิพพานแล้ว ถ้าวะลึกถึงพระพุทธองค์ก็ให้ไปบูชาสังเวชนียสถาน ๔ แห่งคือ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรีนิพพาน^๒ ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑ -๓ ประเทศ

^๑สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓), หน้า ๔๒๐.

^๒ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

อินเดียในสมัยนั้นไม่พบหลักฐานทางด้านศิลปวัตถุที่เป็นรูปเคารพหรือเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป สันนิษฐานว่าพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้นเมื่อระลึกถึงพระศาสดาใคร่เห็นพระพุทธรูปต่างก็พากันไปทำพุทธบูชาปลงธรรมสังเวช ณ สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งที่พระพุทธรูปทรงประทับนอนอนุญาตไว้^๓

ล่วงมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พ.ศ. ๒๑๘ (ก่อนคริสต์ศักราช ๓๒๕ ปี) ต่อมาทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ดำเนินนโยบายธรรมวิชัยตลอดจนทรงอุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๓ และทรงส่งสมณทูต ๙ สายไปประกาศพระศาสนาในแดนห่างไกล เป็นรัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์ โมริยะ ปีพ.ศ. ๑๐๐ ถึงพ.ศ. ๖๐๐ ยังไม่ปรากฏว่าได้มีการสร้างพระพุทธรูป ในระยะนี้ประชาชนทั่วไป ช่าง ศิลปิน กษัตริย์ ตลอดจนภิกษุทั้งหลายและพุทธบริษัทต่างพากันเชื่อว่าองค์พระศาสดาไม่ใช่สิ่งแสดงด้วยรูปมนุษย์ จึงมุ่งแสดงพระพุทธรูปทางนามธรรม เช่น ใช้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ ใช้ม้าเป็นสัญลักษณ์มหาภิเนษกรรมณ์ ใช้ธรรมจักรแทนปฐมเทศนา ใช้รูปปล้องและโพธิพฤกษ์แทนตรัสรู้ ใช้ธรรมจักรแทนปฐมเทศนา และใช้รูปสกลุบทแทนปรินิพพาน^๔

๒.๑.๑ ความเป็นมาของการสร้างพุทธปฏิมา

ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ มีการสร้างพุทธปฏิมากรขึ้นเป็นครั้งแรก โดยในระยะเวลาก่อนหน้านี้ เมื่อพุทธศาสนิกชนระลึกถึงพระพุทธรูปและต้องการสักการบูชา จะใช้ปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานแบบอื่นเป็นสื่อแทน ร่องรอยที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันของพุทธศาสนิกชน ทำให้สามารถประมวลถึงสิ่งสักการบูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในระยะก่อนการสร้างพระพุทธรูปได้^๕

คำว่า พุทธปฏิมา หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป^๖ ดังนั้นพุทธปฏิมาจึงเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป และก็เป็นรูปจำลองพุทธปฏิมาที่จำลองสืบต่อกันมา ดังเห็นได้จากการที่พุทธปฏิมาจำนวนมากมีพุทธลักษณะที่คล้ายกัน โดยมูลเหตุที่ทำให้คล้ายกันนั้น มิได้มาจากการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย แต่ทว่ามาจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่จะจำลองพุทธลักษณะของพุทธปฏิมาที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมุ่งสืบทอด

^๓ พิชรินทร์ ศุภประมูลและคณะ, *รูปและสัญลักษณ์แห่งพระศากยพุทธ*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๗๒.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, *ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก ยุคก่อนมีพระพุทธรูปในอินเดีย พ.ศ. ๓๐๐-๗๐๐*, (กรุงเทพมหานคร : ชามากราฟิคส์, ๒๕๐๙), หน้า ๓-๔.

^๕ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, *พระพุทธรูปสยาม*, (กรุงเทพมหานคร : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

^๖ ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, *พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕-๖.

พุทธลักษณะของพุทธปฏิมาซึ่งเป็นต้นแบบไว้ให้ได้มากที่สุด ดังเช่น การจำลองพระพุทธรูปแก่นจันทน์ ในชั้นต้นพุทธศาสนิกชนในอินเดียได้สร้างศาสนสถานและรูปสัญลักษณ์ขึ้นแทนพระพุทธรูปเพื่อสักการบูชา เช่น รูปธรรมจักร รูปต้นโพธิ์ หรือรอยพระพุทธรูป เป็นต้น ในยุคแรก ๆ นั้น คติของชาวอินเดียยังไม่นิยมสร้างรูปเคารพเป็นรูปบุคคล พระพุทธรูปดำรัสแก่เหล่าพระสาวกเมื่อก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพานที่ว่า พระธรรมจะเป็นสิ่งแทนพระองค์ต่อไป จึงยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในระยะเริ่มแรกพุทธกาล

แม้จะมีตำนานการสร้างพระพุทธรูปองค์แรกในสมัยพุทธกาล เป็นพระพุทธรูปเหมือนพระพุทธรูปเจ้าปางห้ามพระแก่นจันทน์ ถึงจะไม่มีปรากฏในบาลีพระไตรปิฎกโดยตรง แต่ก็มีตำนานอ้างว่า พระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์เป็นต้นแบบพระพุทธรูปซึ่งสร้างกันต่อมาในภายหลัง หรืออีกนัยหนึ่งคืออ้างว่า พระพุทธรูปมีขึ้นโดยมีพระบรมพุทธานุญาต และสร้างเหมือนพระพุทธรูปองค์ดั้งเดิมในครั้งพุทธกาล^๗ จึงมีหลายท่านเชื่อกันว่า พระแก่นจันทน์เป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา

แนวความคิดจากตำนานการสร้างพระพุทธรูปมาจากความเชื่อว่าพระพุทธรูปเป็นรูปขององค์พระศาสดาอย่างสมบูรณ์นั้น ถูกสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนดังปรากฏในตำนานการสร้างพระพุทธรูปฉบับต่าง ๆ ซึ่งมักอ้างว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปประสงฆ์ที่ต้องการฝากพระพุทธศาสนาไว้กับพระพุทธรูป รวมทั้งอธิบายว่าพุทธลักษณะของพระพุทธรูปองค์นั้น ๆ มีลักษณะเช่นเดียวกันกับพระพุทธรูปองค์ด้วย เพราะได้สร้างขึ้นมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว หรือไม่ก็สร้างตามคำบอกเล่าของบุคคลที่ทันเห็นพระพุทธรูปองค์และจดจำพุทธลักษณะได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างตำนานที่สำคัญอันสะท้อนถึงแนวคิดดังกล่าวนี้คือ ตำนานพระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์แดงซึ่งเป็นที่แพร่หลายไปทั่ว และตำนานพระพุทธรูปสิงห์ ตำนานพระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์แดง สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (วาสนโก) แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร ได้เรียบเรียงว่า พระพุทธรูปองค์ทรงมีพระพุทธานุญาตให้สร้างพระพุทธรูปได้ จึงเกิดการสร้างพระพุทธรูปจากไม้แก่นจันทน์แดงขึ้นเป็นองค์แรกตั้งแต่ครั้งพุทธกาล มีพุทธลักษณะเช่นเดียวกันกับพระพุทธรูปองค์ จึงทรงประสงฆ์ให้พระพุทธรูปองค์นี้เป็นตัวอย่างการสร้างพุทธปฏิมา ซึ่งพุทธศาสนิกชนสามารถใช้เป็นต้นแบบในการสร้างสืบต่อไปได้

ตำนานพระแก่นจันทน์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จไปประทานเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาที่ประทับอยู่บนดาวดึงส์ พระเจ้าปเสนทิโกศล ไม่ได้เห็นพระพุทธรูปองค์เป็นเวลาช้านานจึงทรงรำลึกถึง ตรัสสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นด้วยแก่นไม้จันทน์แดงประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธรูปเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธรูปเสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นปฏิสนธากับพระพุทธรูปด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุท

^๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์, (ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๔๒.

องค์ตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์กลับไปยังที่ประทับ เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งจะได้ใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ตำนานนี้อ้างว่าพระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์นั้นเป็นต้นแบบของพระพุทธรูป^๔

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายบาลี ไม่ได้มีการบันทึกเรื่องพระแก่นจันทน์ไว้ให้ปรากฏเป็นหลักฐาน แต่ก็ได้ปฏิเสธแต่ประการใด น่าจะมีหลักฐานทางพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ คือ ตั้งแต่ลังกาลงมาได้เขียนเอาไว้ เรื่องตำนานการสร้างพระแก่นจันทน์ ปีพ.ศ. ๙๔๕ (ค.ศ. ๔๐๒) หลวงจีนฟาเหียน (Fa-hsien)^๕ จาริกจากเมืองจีน ข้ามทะเลทรายโกบีผ่านเอเชียกลางมาถึงชมพูทวีปโดยเข้าทางคันธาระ ปุรุषปุระ ตักสิลา จนถึงกบิลพัสดุ์ นมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่ง ศึกษาที่ปาฏลีบุตร อยู่ในอินเดียยุคราชวงศ์คุปตะนาน ๑๐ ปี แล้วนำคัมภีร์พระไตรปิฎกกลับเมืองจีนโดยทางเรือ ได้บันทึกเกี่ยวกับการเดินทางไว้เกี่ยวกับพระพุทธรูปว่า

ในบรรดาพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ให้มีพระพุทธรูปไม่ ใช่แต่เท่านั้นแม้อุทเทสิกเจดีย์ที่สร้างกันเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกแล้วจนราว พ.ศ. ๔๐๐ ลายจำหลักรูปเรื่องพุทธประวัติซึ่งได้ทำเป็นเครื่องประดับพระมหาธาตุเจดีย์ ในตอนก่อนทำแต่รูปคนอื่น ตรงไหนจะต้องทำพระพุทธรูป คิดทำรูปอื่น เช่น รอยพระพุทธรบาทหรือพระธรรมจักร และพุทธอาสน์ สมมติแทนพระพุทธรูปทุกแห่งไป ทำให้เห็นว่าประเพณีการสร้างพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยพุทธกาล หรือยังเป็นข้อห้ามอยู่ในมัชฌิมประเทศ จนมาถึงปี พ.ศ. ๔๐๐ ตำนานเรื่องพระแก่นจันทน์น่าจะเกิดขึ้นในสมัยเมื่อมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้วราวใน พ.ศ. ๗๐๐ หรือ ๘๐๐ ปี^๖

พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับตำนานพระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ว่า ไม่ปรากฏในบาลีฝ่ายหินยานแต่ประการใดเลย บางทีอาจมีในคัมภีร์ของพระสงฆ์ฝ่ายใต้ก็ได้ น่าจะเห็นว่าเป็นเรื่องหลังจากสังคายนาพระธรรมวินัยแล้วจึงมิได้ปรากฏเป็นคัมภีร์ แต่ตำนานพระห้ามแก่นจันทน์กลับเป็นตำนานเก่าก่อนมีพระพุทธรูปทั้งหมดแสดงว่าเป็นพระพุทธรูปองค์แรก ด้วยมีในสมัยพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ดังนั้น เรื่องพระปางห้ามแก่นจันทน์ จึงเป็นเรื่องปรัมปราดังกล่าว^๗

ตำนานพระแก่นจันทน์ แม้กล่าวว่าเป็นพระพุทธรูปองค์แรกในสมัยพุทธกาล แต่หลังจากนั้นก็ไม่มีใครกล้าสร้างรูปเหมือนของพระพุทธเจ้าอีก สันนิษฐานว่าอาจเป็นด้วย

^๔ สุจิตต์ วงษ์เทศ, มูลเหตุที่เกิดการสร้างพระพุทธรูปอัมพานีสถาน : สมเด็จพระพุทธเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสหภาพการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๕.

^๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๕๕.

^๗ พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ), ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕), หน้า ๑๒๒.

พุทธบารมีของพระพุทธเจ้ายังคงสืบทอดกันต่อมาอีกนานหลายชั่วอายุคนและพระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะมหาบุรุษที่งดงามมากจนเป็นเรื่องเหลือวิสัยที่ช่างศิลปะใด ๆ ในยุคนั้นจะสามารถสร้างรูปเคารพ ให้งดงามเหมือนพระพุทธรองค์ได้ ด้วยเกรงว่าจะเกิดความผิดพลาดขึ้นและจะเป็นการลบหลู่พระบารมีของพระพุทธองค์ ดังนั้น ในช่วง ๓๐๐ กว่าปีตั้งแต่หลังพุทธกาลจนถึงสมัย พระเจ้าอโศกมหาราชจึงไม่มีหลักฐานในการสร้างพระพุทธรูปอีกเลย

ถ้าไม่นับพระแก่นจันทน์ที่สันนิษฐานกันว่า พระพุทธรูปนั้นเริ่มสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ตั้งแต่สมัยคันธารราช ซึ่งเป็นแคว้นที่อยู่ทางตอนเหนือของอินเดียโบราณ (ปัจจุบันอยู่ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของปากีสถานและตะวันออกของอัฟกานิสถาน) ผู้ริเริ่มสร้างไม่ใช่ชาวอินเดีย แต่เป็นพวกโยนก (กรีก) สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าเมนันเดอร์ หรือ พระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีกแห่งแคว้นคันธาระ หรือคันธารราช

ในปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก กล่าวถึงสมัยพระเจ้าอโศก^{๑๒} รับสั่งให้พระยานาคกาฬะ เณรมิตพระพุทธรูปให้ทอดพระเนตร พระยานาคตนนี้มีอายุตลอดกับหนึ่ง^{๑๓} เป็นผู้ได้เคยพบเห็นพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์จึงทรงเชิญให้พระยานาคขนดเหนือบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตรแล้วบูชาด้วยดอกไม้ พระพุทธรูปนิมิต (พระยานาค) ทรงมีพระสิริด้วยพระมหาบุริสลักษณะ๓๒ ประการ ประดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ซึ่งบังเกิดด้วยอำนาจแห่งบุญงามด้วยพระเกตุมาลา มีพระรัศมีสีเขียวเหลืองแดงแผ่ออกข้างละวา พระเจ้าอโศกทรงบูชาพระพุทธรูปตลอด ๗ วัน^{๑๔}

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๑๘-๒๔๕) ศิลปกรรมของอินเดียก็ได้เริ่มพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ วัสดุที่ใช้สร้างพุทธปฏิมานิยมสร้างด้วยศิลาเป็นพื้น แต่ไม่ปรากฏพุทธปฏิมาในพุทธศิลป์ ศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) กล่าวอธิบายว่า

พระเจ้าอโศก พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ทรงส่งสมณะทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลายทั้งในอินเดียและต่างประเทศ.. แต่ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูป เท่าที่พบมีเพียงสัญลักษณ์ เช่น ปางประสูติแสดงด้วยภาพพระนางมหายายากำลังประทับนั่งหรือยืนบนดอกบัว มีช้างกำลังพรมน้ำมนต์ (พ่นน้ำ) ปางเสด็จออก

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕.

^{๑๓} กาลกำหนด ระยะเวลายาวนานมาก กับหนึ่งยาวนานกว่า การนำผ้าอย่างดีไปลูบภูเขาศิลาสูงด้านละ ๑ โยชน์ทุกหนึ่งร้อยปี จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรอลื่นไป อายุกับของคนยุคนี้นี้ประมาณ ๑๐๐ ปี, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๙.

^{๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระวินัยปิฎก เล่ม ๑ ภาค ๑ มหาวีถังค์ ปฐมภาคและอรรถกถา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๗๙-๘๐.

มหาภิเนษกรรมณ์เป็นรูปม้าไม่มีคนนั่ง ปางตรัสรู้เป็นบัลลังก์วางเปล้ามีต้นโพธิ์ประกอบ ปางประทานปฐมเทศนาแสดงด้วยธรรมจักร เป็นต้น^{๑๕}

ในปฐมสมโพธิกถา ของพระสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงกล่าวเรื่องเกี่ยวกับพุทธปฏิมาสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชว่า เมื่อพระเจ้าอโศกจัดฉลองพุทธเจดีย์ ทรงโปรดฯ ให้สร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจำนวน ๘๔,๐๐๐ เมืองทั่วชมพูทวีปเป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน โปรดเกล้าฯ ให้ฉลองอย่างมโหฬารยิ่งใหญ่มหึมาพระเกียรติยศ ทรงประกาศพระเกียรติคุณของพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปทั่วโลก เหตุการณ์ครั้งนั้นพระยามารได้ขัดขวาง ถูกพระอุปัฏฐากประราบจนคลายพยศ มารรำลึกพระชันติคุณแห่งพระมหากษัตริย์ เปล่งวาจาปรารณาพุทธภูมิ พระอุปัฏฐากร้องขอให้มารเนรมิตพระรูปกายแห่งพระพุทธเจ้าให้ได้ เห็น มารเตือนว่าเมื่อเนรมิตการเป็นพระพุทธรูปแล้วอย่าได้ถวายนมัสการข้าพเจ้า พระยามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรูปเจ้าสมบุรณ์ด้วยมหาปฐิสลักษณะและอนุพยัญชนะมีคู่อัครสาวกซ้ายขวา แวดล้อมด้วยพระอสีตสาวก ต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้าอโศกมหาราชในท่ามกลางมหาชน และพุทธบริษัทจำนวนมากจนลืมนึกคำที่ให้กับพระยามาร ทั้งหมดพากันถวายนมัสการพระพุทธรูปด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ฉะนั้น พุทธปฏิมาจึงกลับพระรูปกลายเป็นพระยามารดังเดิม^{๑๖}

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชนำพระพุทธรูปเข้าไปเผยแผ่ในคันธารราชรัฐ พวกโยนกยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ครั้นมาถึงสมัยพระเจ้ามิลินท์ ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ทรงแสดงองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่เดิมนั้นพระพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพ ด้วยอินเดียสมัยนั้นมีข้อห้ามในการทำรูปเคารพ แต่เป็นเพราะเคยนับถือศาสนาเทวนิยมและจำหลักรูปเคารพของเทพเจ้ามาก่อน เช่น รูปเทพอพอลโล และเทพซีอุส เมื่อเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ก็เลยจำหลักศีลารูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปางต่าง ๆ ขึ้นมาบูชาเป็นครั้งแรก

การสร้างพระพุทธรูปปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๗ โดยในระยะเวลาก่อนหน้านี้ เมื่อพุทธศาสนิกชนระลึกถึงพระพุทธรูป ต้องการสักการบูชาจะใช้สังเวชนียสถานเป็นสื่อแทนพระพุทธเจ้า ร่องรอยที่ปรากฏในคัมภีร์ ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันของพุทธศาสนิกชน ทำให้สามารถประมวลถึงสิ่งสักการบูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในระยะก่อนการสร้างพระพุทธรูปมาได้

๒.๑.๒ ประวัติการสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ

^{๑๕} ศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), **เราเคารพพระพุทธรูปอย่างไร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๓๑), หน้า ๘๓-๘๔.

^{๑๖} พระนิพนธ์กรมสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **พระปฐมสมโพธิกถา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒๙-๓๓๑

พระพุทธรูปเริ่มสร้างขึ้นราว พ.ศ. ๕๐๐ โดยพณามินท์ (Menander) กษัตริย์ บากเตรียหรือโยนก ผู้ครองดินแดนตั้งแต่โยนกและคันธาระ (อัฟกานิสถานตอนเหนือผ่าน ปากีสถาน) ลงมาถึงอินเดียพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) ครองราชย์ที่สาคลนคร (Sialkot) ทรง เป็นพุทธมามกะ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้ทั้งหมด ในยุคนี้อันเริ่มเกิดมี พระพุทธรูปศิลปะคันธาระแบบกรีก อันถือว่าเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปที่สืบมาจนถึง ปัจจุบัน

แต่มีบางมติกกล่าวไว้ว่าเริ่มในยุคราชวงศ์กุษาณะ (Kusana) ซึ่งเป็นเชื้อสายชนเผ่า ยวชี่ (Yueh-chih) ทางตอนเหนือของจีนได้ขึ้นปกครอง กษัตริย์องค์สำคัญ คือ พระเจ้ากนิษกะ (Kanishka) ทรงนับถือพระพุทธศาสนา พระองค์ได้แสวงหาศิลปินที่มีฝีมือในการสร้างรูป ประติมากรรมเพื่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นบูชา และคงจะได้ศิลปินจากอาณาจักรโรมันตะวันออกซึ่ง นิยมสร้างรูปเทพเจ้ามาช่วย ทำให้พระพุทธรูปสมัยคันธาระ มีลักษณะคล้ายคลึงกับเทวรูปของ กรีก-โรมัน (Greco-Roman)

นอกจากนี้ยังนำเอามหาบุรุษลักษณะจากตำราพราหมณ์ที่มีอยู่แต่เดิมเป็นพื้นฐาน ในการสร้างด้วย อาณาจักรกรีกโยนกอยู่มาอีกไม่นานก็สิ้นอำนาจในปี พ.ศ. ๔๑๕ โดยรวมเข้าใน อาณาจักรกุษาณะที่เจริญรุ่งเรืองในเวลาต่อมา จนกระทั่งสิ้นราชวงศ์ในปี พ.ศ. ๗๖๓^{๓๗}

เมื่อแคว้นคันธาระเริ่มสร้างพระพุทธรูป ชาวอินเดียในแคว้นมคธาก็คิดสร้างขึ้นบ้าง เนื่องมาจากเคยทำรูปประติมากรรมรูปมนุษย์ ยักษ์ เทวดา มาก่อน แม้ว่าจะได้รับแรงบันดาลใจ จากพระพุทธรูปของแคว้นคันธาระอยู่บ้าง แต่ก็สามารถสร้างพระพุทธรูปที่แสดงลักษณะ เชื้อ ชาติ โดยเฉพาะศิลปะอินเดียได้อย่างเด่นชัด โดยไม่มีแบบอย่างของพระพุทธรูปคันธาระปะปน แม้ขณะนั้นแคว้นมคธจะตกอยู่ในอำนาจของแคว้นคันธาระก็ตาม กษัตริย์ในราชวงศ์กุษาณะ แห่งคันธาระให้ความสนับสนุนอย่างเต็มที่ จึงทำให้ศิลปินในแคว้นมคธสามารถแสดงความ เชื่อวชาญ แสดงความคิดเห็น และฝีมือในการสร้างพระพุทธรูปติดต่อกันมาถึง ๖๐๐ ปีหลังจาก นั้นได้มีการสร้างมาโดยลำดับ และได้เผยแพร่เข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ

จะเห็นได้ว่า การสร้างพุทธรูปปฏิมากรนั้น เริ่มต้นจากศิลปินที่มีได้เป็นพุทธศาสนิกชน เป็นผู้จินตนาการจากรูปประติมากรรมที่ตนเคยสร้างมาก่อน และอาศัยข้อมูลพุทธลักษณะมา จากตำรามหาบุรุษประกอบ ต่อมาภายหลังเมื่อศิลปินอินเดียได้สร้างขึ้นบ้าง ก็สามารถสร้างตาม จินตนาการของตนเองเช่นกัน จึงทำให้พระพุทธรูปปฏิมากรมีรูปร่างลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามอุดม คติความงามของแต่ละเชื้อชาติ ส่วนพระพุทธรูปปางก่อน ๆ นั้น สร้างขึ้นจากเรื่องราวแห่ง พระพุทธประวัติ และมีชื่อพุทธรูปปฏิมากรต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นเพื่อบอกว่า เป็นตอนใดในพุทธ

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด้านสุทธการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๕

ประวัติ^{๑๘} พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่าพุทธปฏิมามีลักษณะเฉกเช่นเดียวกับที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมี และเป็นสิ่งที่พึงให้ปวงสัตว์เข้าสู่พระนิพพานได้ ความคิดเช่นนี้สะท้อนออกมาให้เห็นได้ในคัมภีร์ เรื่องเล่า ขนบธรรมเนียม และประเพณี

๒.๑.๓ ความหมายของพุทธปฏิมา

ปฏิมา (ปติ+มา มา+อ+อา) แปลว่า รูปเหมือน ปฏิมา พิมพ์ หรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป คือ พระพุทธรูป เรียกย่อมาจาก พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร (บาลีว่า ปฏิมา)^{๑๙}

ปติสทิส ยัม สิตาทินา ปติรูปกัม กิริยเต, ตตฺร ปฏิมา แปลว่า ปฏิมา ศัพท์ที่ในเนื้อความว่ารูปเหมือนที่ทำด้วยศิลา เป็นต้น

ปฏิมา ปฏิมากร หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป คือ พระพุทธรูป เรียกย่อมาจาก พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร (บาลีว่า ปฏิมา)^{๒๐}

พุทธปฏิมา หรือพุทธปฏิมากร เป็นคำนาม แปลว่า รูปเปรียบ หรือรูปแทนพระพุทธรูป มักใช้ย่อเป็นปฏิมา หรือปฏิมากร^{๒๑}

พุทธปฏิมา หมายถึง รูปแทนพระพุทธรูป คือรูปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงพระธรรมคำสอน รวมทั้งไวกราบไหว้บูชา และเป็นประธานในพิธีกรรมต่าง ๆ^{๒๒}

พุทธปฏิมา หมายถึง พระพุทธรูปหรือรูปเคารพแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสิ่งน้อมนำความศรัทธาและช่วยกล่อมเกลাজิตใจผู้คนนับแต่อดีต ให้มุ่งสู่การดับทุกข์และความสงบสุขตามปรัชญาแห่งพระพุทธศาสนา พุทธปฏิมาเปรียบเสมือนผลรวมแห่งแรงบันดาลใจของเหล่าศิลปินในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลปะด้วย^{๒๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึง พระพุทธรูปหรือรูปเคารพแทนองค์พระพุทธรูปใน กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลกว่า พ.ศ. ๕๐๐ = ๔๓ ปีก่อนคริสตศักราช ตามเรื่องมิลินทปัญหา พญามิลินทร์ (Menander) กษัตริย์บากเตรียหรือโยนก (Indo-Greek King) เมื่อพระนาคเสนตอบปัญหาเป็นเหตุให้ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ในยุคนี้เกิดมี

^{๑๘} จิตร บัวบุศย์, ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๗-๔๗.

^{๑๙} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภินววรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พิมพ์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๕๗.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๖๙๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๒.

^{๒๒} ผศ.ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, รู้เรื่องพระพุทธรูป, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บมจ. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๒๘.

^{๒๓} เกรียงไกร สัมปัชชลิต, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, หน้า ๕ (คำนำ).

พระพุทธรูปศิลปะคันธาระแบบกรีก อันถือกันว่าเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปที่สืบมาจนถึงปัจจุบัน^{๒๔}

พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว **ปฐิมา** แปลว่า รูปเปรียบ รูปแทน รูปเหมือน ปกติใช้หมายถึงรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งได้แก่ พระพุทธรูป เรียกย่อมาจาก พระพุทธปฐิมา เรียก พระปฐิมาก็ได้

พุทธปฐิมา แปลว่า รูปเปรียบของพระพุทธเจ้า คือรูปที่สร้างขึ้นมาแทนองค์พระพุทธเจ้า เรียกเต็มว่าพระพุทธปฐิมา เรียกโดยทั่วไปว่า พระพุทธรูป พระปฐิมา ปฐิมา^{๒๕}

พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า **ปฐิมา** แปลว่า รูปเปรียบ^{๒๖}

เจนจบ ยิ่งสุมล กล่าวในหนังสือพระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทยว่า พระพุทธรูปถือเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ถือเป็นรูปเหมือนแห่งตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์ปฐมบรมศาสดา และเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนต่างเคารพบูชากราบไหว้ ยึดถือเสมือนหนึ่งตัวแทน และยึดมั่นด้วยความศรัทธาเช่นเดียวกับพระธรรม คำสั่งสอนของพระองค์^{๒๗}

พระพุทธรูปปฏิมากร พระพุทธรูป พระบูชา นับว่าเป็นสิ่งเดียวกัน แต่มีการเรียกขานแตกต่างกันไปตามความถนัดของพุทธศาสนิกชนทุกท่านจะต้องมีความเข้าใจถึงคำว่า “พระพุทธรูปปฏิมากร” หรือ “พระพุทธรูป” หรือ “พระบูชา” พระพุทธรูปปฏิมากร นับว่าเป็นงานปฏิมากรรมที่มีศิลปะอันสูงส่งอย่างหนึ่ง เป็นรูปแบบของการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากฝีมือช่าง ผลงานด้านการปั้น แกะสลัก หรือการหล่อ ที่เลิศล้ำยิ่งนัก^{๒๘}

ทศพล จังพานิชย์กุล กล่าวในหนังสือพระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทยว่า พุทธปฐิมา หรือพระพุทธรูป ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมากมาย หลายยุคหลายสมัยและมีศิลปะงดงามแตกต่างกัน พระพุทธรูปในอดีตล้วนแล้วแต่แฝงไว้ด้วยพลังแห่งศรัทธา เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวและเป็นกำลังใจให้ผู้มีศรัทธาต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ ช่วยให้ชาติไทยรอดพ้นจากภัยอันตรายนานาประการ คนไทยทุกคนควรช่วยกันสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป^{๒๙}

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*, หน้า ๓๕.

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). *คำวัด พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐๑, ๖๘๓.

^{๒๖} แปลก สนธิรักษ์. *พจนานุกรม บาลี-ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๙๒, ๒๔๔..

^{๒๗} เจนจบ ยิ่งสุมล, *พระพุทธรูปสำคัญในเมืองไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕.

^{๒๘} ธนพันธุ์ เมธาพิทักษ์, *พระพุทธรูปปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๔๔), หน้า ๕๙.

^{๒๙} ทศพล จังพานิชย์กุล, *พระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทย*, (กรุงเทพมหานคร : คอมมา, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

สมบัติ จำปาเงิน ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระพุทธรูปปฏิมาเมืองไทยว่า พุทธปฏิมา หรือ พุทธปฏิมากร คือ รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป พระพุทธรูป มาระยะหลังหมายรวมไปถึงองค์พระสาวก พระผู้ทรงศีลจริยวัตรตรงตามเป็นที่เคารพนับถือมากไปจนถึงขั้นสูงยิ่ง ก็ได้มีการสร้างรูป (หล่อเป็นพระ) ท่านไว้ แม้จะไม่ใช่พระพุทธรูป แต่ก็ส่งเคราะห์เข้ากลุ่มองค์พระปฏิมาที่จะช่วยน้อมนำให้ระลึกไปถึงพระพุทธรูปของเราได้ด้วยเหมือนกัน ดังนั้น คำว่า พุทธปฏิมา จึงมีความหมายกว้างขวางกว่าคำว่าพระพุทธรูป ซึ่งหมายเฉพาะเจาะจงถึงพระพุทธรูปเท่านั้น^{๓๐}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้ให้ความหมายของการสร้างพุทธรูปไว้ในหนังสือคำบรรยายพระไตรปิฎกว่า การสร้างพระพุทธรูปเป็นการแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธรูป แต่ด้วยพระพุทธรูปไม่ได้ดำรงพระชนม์อยู่แล้ว การจะเข้าเฝ้า กราบไหว้บูชาพระองค์จริงของพระพุทธรูปจึงไม่อาจกระทำได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนพระพุทธรูป ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การเคารพบูชาพระพุทธรูปถือเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งใน คารวธรรม ๖ ประการ ได้แก่ สัตถุคารวตา การแสดงความเคารพต่อพระศาสดา คือ พระพุทธรูป^{๓๑}

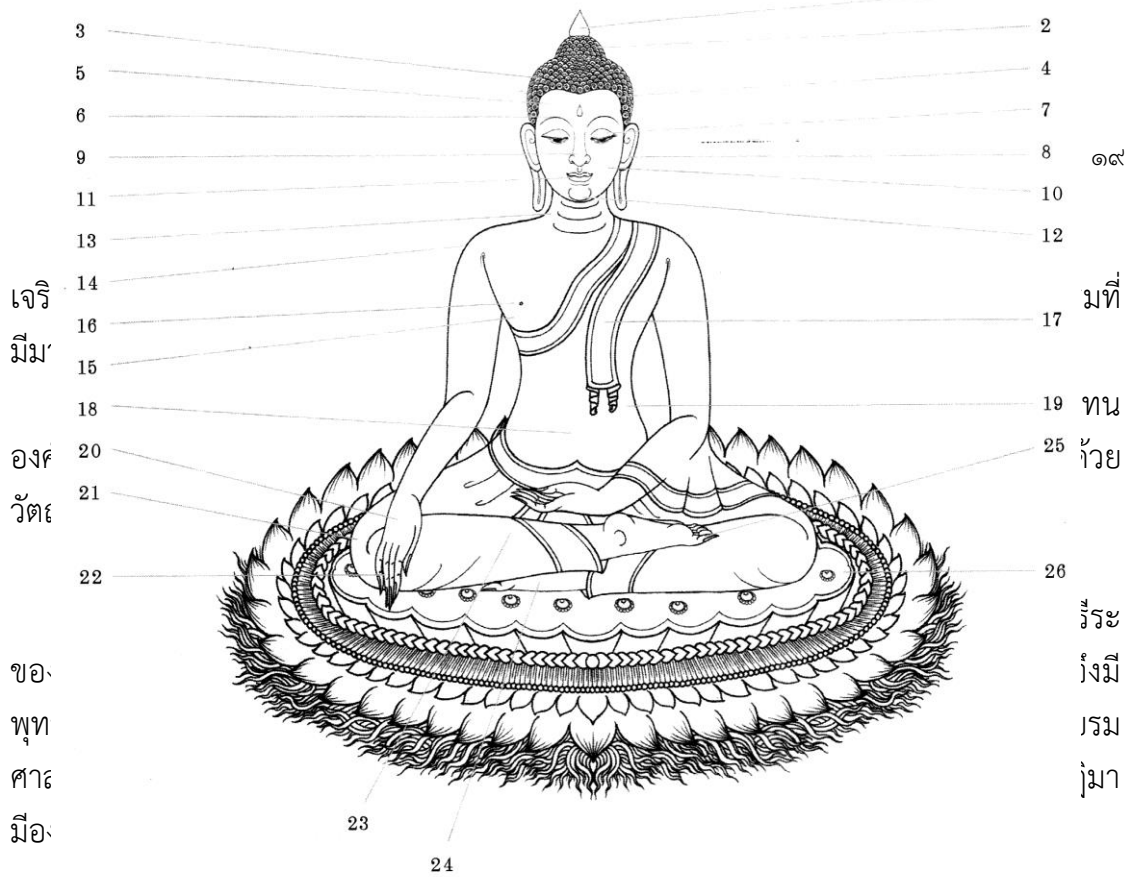
สุทโธ กล่าวไว้ในหนังสือพุทธรูปปฏิมาว่า พระพุทธรูป แม้มีใช้กันแต่ในพุทธศาสนาก็จริง แต่ก็ทำให้เรามีรูปธรรม ซึ่งสามารถเคารพบูชาและใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ พระพุทธรูปยังเหมือนเป็นตัวแทนที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจเราให้ระลึกนึกถึงคุณของพระพุทธรูปพระธรรม และพระสงฆ์ได้เป็นอย่างดี เมื่อเรานับถือบูชาอย่างถูกต้องแล้วพลังแห่งความศรัทธาจะทำให้พระพุทธรูปไม่เพียงแต่เป็นวัตถุศูนย์รวมแห่งจิตใจเท่านั้น แต่ยังมีพลังอำนาจอันบริสุทธิ์ที่ช่วยให้เราเห็นหนทางดำเนินชีวิตที่สว่างไสวยิ่งขึ้น จิตใจที่ชุ่มมัวก็จะได้รับการชำระล้างให้สะอาดสดใสและน้อมนำคุณงามความดีต่าง ๆ เข้าสู่ชีวิต^{๓๒}

ศ. ธรรมรัตน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือบูชาพระประจำวันเกิดแก้เคราะห์เสริมบารมี ไว้ว่า หากพูดถึงการนับถือและบูชาด้วยแล้ว คนไทยเราก็ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคนชาติอื่นศาสนาอื่นเลย คนไทยนอกจากจะเคารพบูชาพระพุทธรูป พระธรรมของพระพุทธรูป และพระสงฆ์สาวกของพระพุทธรูปแล้ว พระพุทธรูปในรูปแบบต่าง ๆ หรือปางต่าง ๆ นั้นคนไทยเราก็นิยมบูชาเช่นกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประจำวันเกิดนั้น ถือเป็นการนำความสุขความ

^{๓๐} สมบัติ จำปาเงิน, **พระพุทธรูปปฏิมาเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

^{๓๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๖.

^{๓๒} สุทโธ, **พุทธรูปปฏิมา**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๘), หน้า ๖.

ภาพที่ ๑ องค์ประกอบของพุทธปฏิมา

๑. พระรัศมี หรือพระเกตุมาลา	๑๔. พระอังสา (บ่า)
๒. พระเมณฑิ (มวยผม)	๑๕. พระอุระ (อก)
๓. พระศก พระเกศา (เส้นผม)	๑๖. พระถัน (เต้านม)
๔. ไวรพระศก (ขอบเส้นผม)	๑๗. สังฆาฏิ (ผ้าคลุมป้องกันหนาว)
๕. พระนลาฏ (หน้าผาก)	๑๘. พระนาภี (ท้องหรือสะดือ)
๖. พระขนง (คิ้ว)	๑๙. ชายสังฆาฏิ (ชายผ้า)
๗. พระเนตร (ตา)	๒๐. พระหัตถ์ (มือ)
๘. พระกรรณ (หู)	๒๑. พระชานู (เข่า)
๙. พระนาสิก (จมูก)	๒๒. นิ้วพระหัตถ์ (นิ้วมือ)
๑๐. พระปราง (แก้ม)	๒๓. พระเพลา (ตัก)
๑๑. พระโอษฐ์ (ปาก)	๒๔. พระบาท (เท้า)
๑๒. พระหนุ (คาง)	๒๕. นิ้วพระบาท (นิ้วเท้า)
	๒๖. ฐานบัว ^{๓๕}

^{๓๓} ศ. ธรรมรัตน์, บุษพาพระประจำดวงเกิด แก่เคราะห์เสริมบารมี, (กรุงเทพมหานคร : ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๓๔} เจ้าอธิการบุญจันทร์ รมิสสโร (พันสว่าง), “ศึกษาหลักธรรมที่สอดคล้องกับพุทธลักษณะองค์พระพุทธรูปในสังคมไทย”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

๑๓. พระศอ (คอ)

๒.๑.๕ ทฤษฎีการสร้างพุทธปฏิมา

๑. ตำนานการสร้างพุทธปฏิมา

การสร้างพุทธปฏิมา เจตนาสร้างขึ้นเพื่อเป็นสิ่งแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากกว่า จะสร้างให้เหมือนพระองค์จริง เพราะได้สร้างหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วหลายร้อยปี จึงไม่มีผู้สร้างคนใดเคยเห็นพระองค์มาก่อน

ตำนานปรัมปราที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากประเทศอินเดีย ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นอุ่ออารยธรรมอันไพศาลแห่งจารีตนิยมทางพระพุทธศาสนา ความคิดดังกล่าวนี้ได้แพร่กระจายออกไปยังดินแดนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพม่า ลาว กัมพูชา และไทย เช่นนี้คือเรื่องพระพุทธรูปจึงถือเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างทางสังคม อันมีบทบาทสำคัญต่อผู้คนในดินแดนดังกล่าวที่ได้สืบทอดพลังแห่งศรัทธาต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ตำนานพระพุทธรูป (Myth of the Buddha's Images) มีเนื้อหาอธิบายความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญที่ประดิษฐานอยู่ในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ละองค์มีพุทธลักษณะและความเป็นมาแตกต่างกันไป บางองค์ถือเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง^{๓๖} แสดงให้เห็นว่าตำนานว่าด้วยพระพุทธรูป คือเรื่องราวเก่าแก่เกี่ยวกับพระพุทธรูปต่าง ๆ ซึ่งแต่งขึ้น ทั้งที่เป็นเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมา หรือมีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรจากคติความเชื่อที่สืบทอดมาในอดีต เพื่ออธิบายเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องการสร้างพระพุทธรูป การเสด็จจาริกไปยังดินแดนต่าง ๆ และพุทธกิจ

ศิลปินช่างอินเดีย มีความรู้ชำนาญการสร้างประติมากรรม แต่ในพุทธศิลปะอินเดียยุคแรก พระพุทธศาสนาไม่นิยมสร้างพุทธปฏิมา เพื่อสักการบูชา ครั้นต่อมาศิลปินช่างชาวกรีกได้นำเอาวัฒนธรรมทางตะวันตกมาประยุกต์สร้างพุทธปฏิมา เพื่อบูชาจนเป็นที่ยอมรับกัน ต่อมาในปัจจุบันจึงเกิดการผสมผสาน ระหว่างศิลปวัฒนธรรมทั้งสองชาติคือ ศิลปะกรีกและศิลปะอินเดีย รวมทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ นำมาประยุกต์สร้างพุทธปฏิมาอิริยาบถต่าง ๆ ตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ

ศิลปินช่างอินเดีย จึงได้เขียนตำราเกี่ยวกับการสร้างพุทธปฏิมาขึ้นมา ใช้เป็นหลักเกณฑ์ควบคุมการสร้าง ให้มีพระพุทธรูปลักษณะที่งดงาม ตามที่นักปราชญ์ได้กล่าวแสดงไว้ว่า หลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการสร้างพุทธปฏิมานั้น ถือว่า ศิลปินอินเดียได้เป็นผู้รวบรวมขึ้น

^{๓๕} เศรษฐมนต์ ภาณุวนกุล, เทคนิคการเขียนสีน้ำพระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เศรษฐศิลป์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗.

^{๓๖} ปรมินทร์ จารูร, ความขัดแย้งและความประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๒.

เรียกว่า ศิลปศาสตร์ ใช้กันแพร่หลายในสกุลศิลปะต่าง ๆ ของอินเดีย ทั้งพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู ประมวลว่า บรรดาศิลปินชั้นนำที่เป็นครูอาจารย์ในสอนศิลปะ ได้รวบรวมหลักเกณฑ์ เป็นรูปร่างแน่ชัด เมื่อราวสมัยคุปตะ (พ.ศ. ๘๖๓-๑๑๙๐) ต่อมาหลักเกณฑ์ศิลปะหรือศิลปศาสตร์ ค่อย ๆ ละเลียดและซับซ้อนเป็นลำดับมาในภายหลัง^{๓๗}

อย่างไรก็ดี หลักเกณฑ์ต่าง ๆ นี้ เป็นหลักเกณฑ์ที่ให้ความอิสระแก่ศิลปิน ไม่ใช่หลักเกณฑ์ตายตัว นอกจากทางด้านเทคนิคจริง ๆ เช่น การผสมโลหะที่ใช้หล่อพระพุทธรูปจึงจะมีส่วนผสมตายตัว แต่ก็ต้องเป็นพระพุทธรูปที่ดี เช่น ของกษัตริย์หรือคนชั้นสูง การผสมโลหะจึงจะเป็นไปตามส่วนที่วางหลักเกณฑ์ไว้ แต่ถ้าหากเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแสดงออกทางความงามแล้ว ศิลปินแต่ละคน สามารถจะแสดงความรู้สึกส่วนบุคคลได้อย่างอิสระ โดยเฉพาะการแสดงออกของความรู้สึกในพุทธลักษณะของพระพักตร์พุทธปฏิมา ซึ่งปรากฏทั่วไปว่า พระพักตร์พุทธปฏิมา แต่ละสกุลศิลปะที่ตกค้างมาจนถึงสมัยนี้มีพระพักตร์ไม่เหมือนกัน เช่นเดียวกับศิลปะสูงสุดของกรีก คือ ศิลปะเฮเลนนิสติก (Hellenistic ๓๓๒-๒๗ ก่อนคริสตกาล) ที่ภาพสลักวีナス เทพธิดาแห่งความงามของกรีก ซึ่งเป็นฝีมือของศิลปินชั้นนำหลายท่านสลักไว้ปรากฏว่า มีลักษณะไม่เหมือนกันเลยแม้จะเป็นเทพธิดาองค์เดียวกันก็ตาม ฉะนั้น จึงถือว่าหลักเกณฑ์ของศิลปะทั้งทางตะวันออกและตะวันตก ไม่เป็นหลักเกณฑ์ตายตัวเหมือนกับหลักเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ และด้านเทคนิคอื่น ๆ มีหลักเกณฑ์ศิลปศาสตร์ที่สำคัญเกี่ยวกับการสร้างรูปเคารพของอินเดีย ได้แก่ หลักเกณฑ์มูตรา ภังคะ คุณะ ดังนี้

๑) **หลักเกณฑ์มูตรา (Mudras)** หรือทิวปิกิริยา ที่แสดงปางต่าง ๆ ของพุทธปฏิมา และรูปเคารพของฮินดู เป็นหลักเกณฑ์ว่าด้วยการจัดทำทางของพระกร พระหัตถ์ พระขงฆ์ และพระบาท ซึ่งจะทำให้เกิดความหมายเป็นปางต่าง ๆ ขึ้นเป็นปางสมาธิ ปางมารวิชัย เป็นต้น ซึ่งต่อมาได้เพิ่มเติมมากขึ้นทุกที จนศิลปินช่างไทยนำมาดัดแปลงต่อเติมแยกออกไปถึง ๕๐ ปาง ในสมัยรัตนโกสินทร์

๒) **หลักเกณฑ์ภังคะ (Bhanga)** เป็นหลักเกณฑ์การแสดงอิริยาบถของของพุทธปฏิมาและเทวรูป โดยการบิดเอี้ยวพระเศียร พระวรกาย และส่วนล่างของพระวรกาย เพื่อช่วยแสดงความหมายของปางต่าง ๆ ให้เด่นชัดขึ้น จะเห็นได้จากพุทธปฏิมาเย็นในสมัยคุปตะ ที่จัดเป็นท่ายืนแบบไตรภังคะ คือ พระเศียร พระวรกายส่วนบน และพระวรกายส่วนล่าง บิดไปคนละทางกับพระวรกายไม่อยู่ในเส้นตรงอันเดียวกัน อันเป็นเป็นหลักเกณฑ์ที่ช่วยให้ปางต่าง ๆ มีความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น ตลอดจนความงามของศิลปะ ก็เพิ่มความสง่างามยิ่งขึ้นด้วย การจัดทำทางพระอิริยาบถของพุทธปฏิมาและรูปเคารพในศาสนาฮินดู ได้อาศัยทำของนาฏศิลป์เกือบทั้งหมด ฉะนั้น ศิลปินอินเดีย จะต้องได้ศึกษาแบบทำนาฏศิลป์มาเป็นอย่างดีด้วย จึงจะสามารถ

^{๓๗} จิต บัวบุศย์, **สกุลศิลป-พระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรมไทย**, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๘๐.

จัดทำทางพุทธปฏิมา และรูปเคารพในศาสนาฮินดูได้อย่างถูกต้อง ในหลักเกณฑ์ทั้งคะ พุทธปฏิมามีน้อยกว่ารูปเคารพในศาสนาฮินดู เป็นเพราะพุทธปฏิมาอยู่ในลักษณะนั่ง ส่วนรูปเคารพฮินดูเป็นท่า เคลื่อนไหว

๓) **หลักเกณฑ์คุณะ** หรือ คุณลักษณะ เป็นหลักเกณฑ์ที่ศิลปินศาสตร์วางไว้ ในการสร้างพุทธปฏิมา และเทวรูป ที่จะต้องสร้างขึ้นให้เหมาะสม เช่น ปางสมาธิจะต้องให้คุณลักษณะที่เมื่อมองดูแล้วเกิดความรู้สึกทำให้จิตสงบ พะกังญาณจริง ๆ หรือหากเทวรูปมีหลายกรกั้มักทำให้มีคุณลักษณะทรงอำนาจ เป็นการแสดงอภินิหาร เป็นต้น^{๓๘}

นอกจากนี้ ก็มีหลักเกณฑ์การกำหนด วัดสัดส่วนในการสร้างพุทธปฏิมาอีกอย่างหนึ่ง ที่ถือเป็นหลักเกณฑ์สำคัญ โดยเฉพาะของแต่ละสกุลศิลปะ หลักเกณฑ์ของศิลปศาสตร์ ได้แผ่ไปในหมู่ช่าง ศิลปินประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดูที่สร้างพุทธปฏิมาและรูปเคารพด้วย ฉะนั้น พระพุทธรูปและเทวรูป จึงมีลักษณะร่วมกันในลักษณะสำคัญส่วนใหญ่ ทำให้สามารถดูออกว่าสร้างขึ้นในสกุลศิลปะใด จากสกุลศิลปะอินเดีย เทียบได้กับศิลปะสมัยฟื้นฟู (Renaissance Art) ของตะวันตก ซึ่งเริ่มในประเทศอิตาลี จากนั้นประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ก็ได้

๒. สัญลักษณ์พุทธปฏิมาทางอิริยาบถต่าง ๆ

(๑) การนั่ง

ในประเทศ
เห็นได้อย่างแพร่หล
บาทและนั่งขัดสมาธิ
การขัดสมาธิโดยเอา
ขัดสมาธิโดยเอาพระ

ขัดสมาธิราบ

มักนิยมสร้าง
;ทับนั่งมีลักษ
ธินั้นยังแบ่งย
างทับบนพระ
มีปลายพระบ

ขัดสมาธิเพชร

ประทับนั่งซึ่งสามารถพบ
๒ แบบ คือนั่งห้อยพระ
บ คือ ขัดสมาธิราบ เป็น
;ขัดสมาธิเพชร เป็นการ
ายขึ้นข้างบน

ภาพที่ ๒ อิริยาบถนั่ง

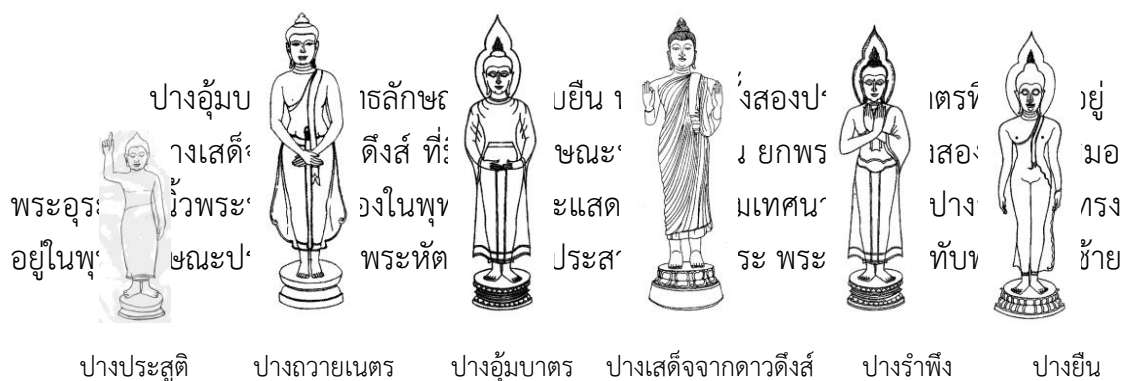
(๒) การยืน

พุทธลักษณะการประทับยืนของพุทธปฏิมาที่ปรากฏในพุทธประวัติ มีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายปาง เช่น

ปางประสูติ ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นลักษณะพระพุทธเจ้าในคราวประสูติ เป็นกุมารยืนบนดอกบัวท่ามกลางหมู่เทวดา

ปางถวายเนตร มีพุทธลักษณะประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองห้อยลงประสานทับกันที่หน้าพระเพลา พระหัตถ์ขวาประกบทับพระหัตถ์ซ้าย

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐.

ภาพที่ ๓ อิริยาบถยืน

ส่วนพระพุทธรูปปางประทับยืนโดยเฉพาะนั้นพบว่า พุทธปฏิมาอยู่ในอิริยาบถยืนตามปกติ ห้อยพระหัตถ์ทั้งสองลงชิดพระวรกายอย่างสบาย ๆ พระพุทธรูปประวัติที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธจริยาสำหรับปางประทับยืน คือในเวลาเช้าเวลาที่เสด็จออกไปโปรดเวไนยสัตว์พร้อมด้วยพุทธสาวก หรือเวลาที่มีผู้ศรัทธาทูลอาราธนาให้ไปฉันภัตตาหาร เมื่อเสด็จออกจากพระคันธกุฎีแล้วจะต้องมาประทับยืน ณ หน้าพระคันธกุฎีเป็นปกติ เพื่อทอดพระเนตรความพร้อมเพรียงของพระสาวก เมื่อทรงเห็นว่าพระสาวกพร้อมเพรียงดีแล้วจึงทรงเสด็จเป็นประธานนำพระสงฆ์ไป

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ) กล่าวว่า พระพุทธรูปเช่นนี้ เป็นพระจริยาวัตรที่สำแดงซึ่งน้ำพระทัยให้ปรากฏว่า ทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตา พระกรุณา เป็นความงามในพระสงฆ์สาวก ทั้งเป็นเนติอย่างดีสำหรับพระสงฆ์สาวก ผู้เป็นหมู่เป็นเจ้าคณะจะพึงอนุวัตรตาม และเป็นความงามตามพระธรรมวินัย^{๓๔}

(๓) การเดิน

ในบรรดาพระพุทธรูปหลายปางที่พบในเอเชียันมีอยู่ปางหนึ่งซึ่งคนไทยได้สร้างขึ้นอย่างทรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะตัว บางคนเรียกพระพุทธรูปปางนี้ว่า พระพุทธรูปปางลีลา (Walking Buddha) แท้จริงแล้วพระปางนี้ คือพระพุทธรูปเจ้าปางที่เสด็จกลับสู่โลกมนุษย์ภายหลังจากการเสด็จโปรดพระราชมารดาที่ยังสวรรคตขึ้นดาวดึงส์ หรือสวรรคตขึ้นที่ ๗ ของชาวพุทธ

พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในพระอิริยาบถยืน ยกสันพระบาทขวาสูงขึ้นจากพื้น ปลายพระบาทยังจรดอยู่กับพื้น อยู่ในท่าก้าวเพื่อทรงพระดำเนิน พระหัตถ์ขวาห้อยอยู่ในท่าแกว่งไกว พระหัตถ์ซ้ายยกเสมอพระอุระตั้งฝ่าพระหัตถ์ป้องไปเบื้องหน้าเป็นกิริยาเดิน พระพุทธรูปปางพระอิริยาบถเดินไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นมากนัก สิ่งที่พบเห็นในตำนานและสภาพความเป็นจริงในสังคมท้องถิ่นกลับเป็นรอยพระพุทธรูปบาท ที่ตำนานเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทับรอยพระบาทเอาไว้เป็นจำนวนมาก พฤติกรรมการเดิน การเสด็จพระดำเนินของพระพุทธรูปองค์ที่ได้ไปมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนทุกชั้นทุกวรรณะ ทั้งคนยากจน พ่อค้า คหบดี อำมาตย์ พราหมณ์ กษัตริย์ ล้วน

^{๓๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ), *ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ*, (กรุงเทพมหานคร : ประพาสต้น, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๖.

เนื้อหาตำนานพระพุทธรูปล้านนาเกี่ยวกับปางไสยาสน์ พบว่า เหตุการณ์ที่กล่าวถึง พฤติกรรมการนอนของพระพุทธองค์ในที่นี่ได้เกี่ยวข้องกับการดับขันธปรินิพพาน เพราะส่วน ใหญ่จะเป็นความหมายโดยตรง นั่นก็คือการนอน ซึ่งเชื่อว่าเป็นการสร้างองค์พระพุทธรูปขึ้นมา เพื่อให้เป็นความหมายสื่อให้เห็นเชิงสัญลักษณ์ว่า ครึ่งหนึ่งพระพุทธองค์เคยเสด็จมายังชุมชน ท้องถิ่น แล้วได้พำนักพักผ่อนยังบริเวณแห่งนี้มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

กล่าวสรุปว่า พระอิริยาบถของพุทธปฏิมาสามารถแยกออกได้เป็น ๕ พุทธลักษณะ ได้แก่ ๑) การนั่ง ๒) การยืน ๓) การเดิน ๔) การฉัน และ ๕) การนอน

๓. สัญลักษณ์พุทธปฏิมาทางพุทธลักษณะต่าง ๆ

(๑) พระรัศมี

พระรัศมี หรือ พระเกตุมาลา คือ ลำแสงที่พวยพุ่งส่องเปล่งแสงกระจายอยู่บน ส่วนบนสุดของพระเศียรของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นส่วนยอดที่มีพลังร้อนแรงเหมือนกับไฟ หรือพลังอำนาจแห่งจิตวิญญาณที่พุ่งขึ้นมา^{๔๑}

พระรัศมี หรือศิรประภา หมายถึงแสงสว่างแห่งดวงปัญญาที่สมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้าตรัสรู้ ศิลปะแบบโจพะจะทำเป็นพุ่มกลีบบัวซ้อนขึ้นไป ๓ ชั้น และมีเม็ดบัวตูมอยู่บน ยอดสุด ส่วนช่างสุโขทัยจะทำจินตนาการเป็นเปลวไฟที่กำลังลุกโชติช่วง ตรงกึ่งกลางทำเป็นวง อุณาโลม อดราวัฏวนขึ้นทางซ้ายคล้ายเลข ๖ เป็นเส้นแสดงความไม่หยุดนิ่ง หมายถึงความเป็น ผู้ตื่น ผู้รู้ ผู้เบิกบานอยู่เสมอของพระสัพพัญญู

พระเกตุมาลาหรือพระรัศมีอาจมีหลายลักษณะ พระรัศมีถือเป็นส่วนยอดสุดที่ ปรากฏบนพระเศียรของพระพุทธรูปซึ่งมีลักษณะปลายแหลมบ้าง มนบ้าง คนส่วนใหญ่มัก มองว่า ส่วนปลายแหลมที่ปรากฏเป็นพระเกตุมาลาหรือพระรัศมินั้น มีความหมายในเชิง หลักธรรม กล่าวคือพระเศียร ลวของพระ รมนั้น หมายถึงสติปัญญาที่ เฉียบแหลมในการดำเนินชีวิตเ ชาวพุทธได้รู้ ปัญหิต่าง ๆ ด้วยสติปัญญา ไม่ให้ใช้อารมณ์ บ้างก็อธิบายว่า ธลักษณะพิเ ออกให้เห็นว่าบุคคลนั้น เป็นผู้มี อำนาจแห่งธรรม ก็คือพระพุทธร ้นนั่นเอง

ศิลปะแบบโจพะ

ศิลปะแบบสุโขทัย

ภาพที่ ๗ พระรัศมี

(๒) พระเศียร

พระเศียร หมายถึงส่วนศีรษะหรือส่วนหัวของพระพุทธรูป พระเศียรในที่นี้ให้ ความสำคัญเฉพาะส่วนที่เป็นพระเกศาของพระพุทธรูปเท่านั้น ขดม้วนผมที่เรียกว่า ขดพระเกศา

^{๔๑}Carol Stratton, *Buddhist Sculpture of Northern Thailand*, (Thailand : Silkworm Books, 2004) p. 47.

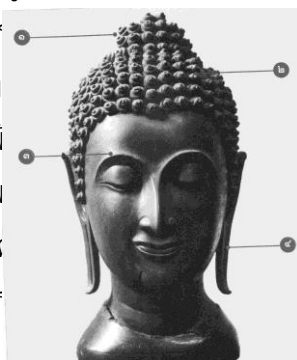
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีเรื่องมาจากครั้งเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวช พระองค์ได้เสด็จขึ้น
ม้ากัณฐกะ มีนายฉันทะตามเสด็จ เมื่อข้ามพรมเขตราชเสมาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ทรงขับม้ากัณฐกะ
กระโจนข้ามแม่น้ำโดยสวัสดิ์ เมื่อพรมเขตกบิลพัสดุ์แล้วรับสั่งแก่นายฉันทะว่า เราจะบรรพชาถือ
เพศเป็นบรรพชิตในที่นี้ ท่านจงเอา... กับม้า... พระนครเกิด ทรงเป็นเครื่อง
ทรงเปลื้องเครื่องประดับ มอบให้นาย... จงจับพระ... ะหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ขวาทรง
พระขรรค์ ตัดพระโมลีแล้วโยนขึ้น... ศ สมเด็จ... ทราธิราชทรงเอาผอบทอง
รองรับเอาไว้แล้วนำไปประดิษฐานใน... ยสถานใน

ภาพที่ ๘ พระเศียร

(๓) พระพักตร์

พระพักตร์ หมายถึง ส่วนหน้าของพระพุทธรูป จากการศึกษาพบว่าการนำเสนอ
ภาพเกี่ยวกับส่วนหน้าของพระพุทธรูปในลักษณะที่เหมือน คล้ายและต่างกัน อันสามารถสะท้อน
ให้เห็นความคิดและทัศนคติทางวัฒนธรรม... ร้างพุทธรูปปฏิมาว่าด้วยคติความเชื่อ
เกี่ยวกับพระพักตร์ขององค์พระพุท... งถิ่น
ความคิดเกี่ยวกับพระพัก... ุ่มแรกที่ปรากฏซ้ำ ๆ กัน คือมักมี
การนำเสนอให้เห็นว่าการสร้างพุ... สุด คือพระพักตร์ ซึ่งคนธรรมดา
ทั่วไปไม่สามารถสร้างแปลงขึ้นมาได้... ทรูปนี้มักมีอำนาจเหนือธรรมชาติ
ผู้มีความศรัทธาดีสิทธิ์โดยเฉพาะเทพ... ามารถมาช่วยสร้างแปลงขึ้นมาได้

ภาพที่ ๙ พระพักตร์

เศียรพุทธรูปปฏิมาศิลปะสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จากพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ พระนคร ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะและอนุพยัญชนะ อาทิ ๑) มีพระอุษณิษะ
เหนือพระเศียร ๒) พระเกศาขมวดเป็นวงกันหอย ๓) พระขนงโค้งเป็นคันธนู ๔) พระกรรณยาว

๒.๒ การสร้างพุทธรูปปฏิมาหลังพุทธปรินิพพาน เข้ามาสุวรรณภูมิ ถึงสมัยรัตนโกสินทร์

อิทธิพลจากประเทศเมโสโปเตเมียได้แพร่เข้ามายังแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ ก่อให้เกิด
อารยธรรมแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ คงอยู่จนกระทั่งถึงราว ๑๐๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล ชาวอารยันก็บุกรุก
เข้ามาทำลายอารยธรรมและขับไล่ชาวทมิฬลงไปยังทางทิศใต้ของอินเดีย จากนั้นแผ่ขยาย
ออกไปทางทิศตะวันออก

จนกระทั่งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้รับอิทธิพล
ของศิลปะอิหร่านและกรีกซึ่งแพร่เข้ามาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ศิลปะอินเดียสมัยโบราณ

^{๔๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ), ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ, หน้า ๑๐-๑๑.

สร้างด้วยอิฐและศิลา ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ศิลปะกรีก-โรมันแพร่เข้ามายังอินเดียก่อให้เกิด ศิลปะคันธารราฐ (Gandhara) ต่อมาพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชยกกองทัพมารุกรานอินเดีย ถึงแถบลุ่มแม่น้ำสินธุในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๓ เมื่อถอยทัพกลับไปแล้วให้แม่ทัพกรีกปกครอง ดินแดนภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย แม่ทัพกรีกที่ตั้งตนเป็นกษัตริย์ ได้แก่พระเจ้ามีลิท หรือเมเนนเดอร์ (Menander) ครองราชย์ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ ต่อมาหันมานับถือ พระพุทธศาสนา

พุทธศตวรรษที่ ๖ ประชาชาติซิเธียน (Scythian) ซึ่งเดิมตั้งหลักแหล่งอยู่ภาคกลางของ ทวีปเอเชียอพยพเข้ามาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียได้ตั้งราชวงศ์กุษาณะ (Kushan) ขึ้น มีพระเจ้ากนิษกะเป็นมหาราช ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาหายาน พระพุทธรูปเป็นมนุษย์ สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะเป็นปฐม โดยช่างกรีก-โรมัน^{๔๓}

๒.๒.๑ พุทธปฏิมาสกุลศิลปะอินเดีย (หลังพุทธปรินิพพาน)

ศิลปะอินเดียแรก เริ่มมาจากรากฐานวัฒนธรรมภาษาสันสกฤต ที่เมืองหะรปปา (Harappa) และโมเฮนโจ-ดาโร (Mohenjo-daro) ในแถบแม่น้ำสินธุราว ๒,๐๐๐ ปีก่อน พุทธกาล ศิลปะอินเดียแบ่งออกได้ ๔ สมัย ได้แก่ แบบสาณูจี แบบคันธารราฐ-มถุรา-อมราวดี แบบคุปตะ-หลังคุปตะ และแบบปาละ-เสนา มีรายละเอียดโดยย่อ ดังนี้

๑) ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๑ แบบสาณูจี (Sanchi)

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๓-๖ คือ แบบสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและสมัยต่อมา บางครั้งเรียก แบบราชวงศ์โมริยะ (Maurya) และสูงคะ (Sunga) ประติมากรรมที่เก่าที่สุดก็คง เป็นเสาศของพระเจ้าอโศกมหาราช ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ รูปสิงห์ทำตามแบบศิลปะ แหลมเอเชียไมเนอร์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีกรุ่นหลัง บัวหัวเสารูปประฆังคว่ำก็ได้อิทธิพลมา จากศิลปะอิหร่านสมัยราชวงศ์อาเคมีนிட ที่น่าสนใจที่สุดคือภาพสลักนูนต่ำบนรั้วและประตู ล้อมรอบสถูป ภาพเล่าเรื่องในวงกลมที่ภารhut (Bharhut) ช่างสลักสลักภาพบุคคลทางด้านข้าง อยู่ในระดับเดียวกับผู้ดู และบุคคลอื่นอยู่สูงขึ้นไป ภาพพระสุบินนิมิตของพระนางมามายา

สมัยนี้ช่างยังไม่กล้าประดิษฐ์พระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ ในเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธ ประวัติจะแสดงถึงภาพในพุทธประวัติจะใช้สัญลักษณ์แทน เช่น ปางเสด็จออกมหาภิเนษกรรม (ออกบวช) ก็แสดงโดยม้าเปล่าไม่มีคนขึ้นแต่มีฉัตรกั้น แสดงว่าพระโพธิสัตว์ซึ่งจะตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้าต่อไปกำลังประทับอยู่เหนือหลังม้า อาสนะที่ว่างเปล่าแต่แวดล้อมไปด้วยผู้เคารพบูชา และเครื่องหมายแห่งความสูงศักดิ์ ก็แสดงความหมายว่าพระพุทธรูปประทับอยู่เช่นเดียวกัน

^{๔๓} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียงอินเดีย, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, ๒๕๔๙), หน้า ๖-๗.

ปาฏิหาริย์ทั้งสี่ปางคือ ปางประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน ก็มีสัญลักษณ์แสดงคือ ดอกบัวแทนปางประสูติที่บริสุทธิ์ ต้นโพธิ์แทนปางตรัสรู้ ธรรมจักรแทนปางปฐมเทศนา และ พระสญูปแทนปางปรินิพพาน

๒) ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๒

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖-๑๐ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเกิดศิลปะคันธารราฐ (Gandhra) และศิลปะอินเดียคือ ศิลปะแบบมถุรา (Mathura) ทางทิศเหนือ และศิลปะแบบอมราวดี (Amaravati) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ดังนี้ คือ

๒.๑) แบบคันธารราฐ (ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๒ คือ คันธารราฐ มถุรา อมราวดี)

พุทธปฏิมาเกิดขึ้นในศิลปะสมัยคันธารราฐ ราว พ.ศ. ๖๐๐ และเจริญรุ่งเรืองขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๗ และ ๘ มีลักษณะคล้ายเทพอโพลโล (Apollo) ของกรีก คือเป็นเด็กหนุ่ม จมูกโด่งเป็นเส้นตรงออกมาจากหน้าผาก มีริมฝีปากเป็นวงโค้งอย่างงดงาม มีม่านนัยน์ตาหนักที่ปิด นัยน์ตาค่อนข้างแหลมอยู่ครึ่งหนึ่ง ใบหน้าค่อนข้างหนา ใบหูยานอันเกิดจากน้ำหนักของตุ้มหูเท่านั้นที่แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะชาวตะวันออก ทรงครองจีวรหรือสังฆาฏิคลุมทั้งสอง พระอังสา จีวรแนบกับพระองค์ มีริ้วนูนหนาเป็นวงโค้งอยู่ซ้อนกันทางด้านหน้าประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ คือหว่างพระขนงมีอุรณา (urna) หรืออุณาโลม ได้แก่อุ่มพระโลมา บนฝ่าพระหัตถ์มีรอยธรรมจักรอันแสดงถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระเกศาหยักศกได้ระเบียบและรวบเป็นมวยอยู่เหนือพระเศียร มวยนี้มีเส้นอาภรณ์เล็ก ๆ รัศมีอยู่ที่เชิง ลักษณะมวยพระเกศาเช่นนี้ ต่อมาได้กลายเป็นพระอุษณิษะ (ushnisha) หรือพระเกตุมาลา คือ ส่วนที่ยื่นพ้นออกมาจากกะโหลกพระเศียรของพระพุทธรูป กลายเป็นลักษณะหนึ่งของพระมหาบุรุษลักษณะด้วย

๒.๒) แบบมถุรา

พระพุทธรูปในศิลปะสมัยมถุรา ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ และ ๘ สืบต่อมาจากศิลปะที่ภารhutและสาณูจี แต่ก็ได้อิทธิพลมาจากที่อื่น ๆ อีกเป็นอันมากผสมกับศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะเครื่องแต่งกายและลักษณะรูปภาพ พระพุทธรูปสมัยมถุรา มีพระเศียรกลมพระพักตร์สดชื่น อมยิ้ม พระเกศาเรียบไม่มีเส้น แต่มีมวยผม พระเศ้าม้วนขมวดเป็นลายกันหอยอยู่ข้างบน มีอุณาโลมระหว่างพระขนง ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ผ้าจีวรบางยิ่งกว่าแบบคันธาระ แนบสนิทกับพระองค์ มีริ้วบาง ๆ ขนานกันสลักเป็นรอยอยู่ ๒ ข้าง เพื่อแสดงถึงวิธีครองจีวร มีทรวดทรงค่อนข้างหนัก แสดงปางอย่างง่าย ๆ คือ ยกพระหัตถ์ขวาขึ้นเสมอพระอังสาในท่าประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายวางเหนือพระโสณิ (สะโพก) แสดงถึงศิลปะอินเดียแท้ โดยไม่มีอิทธิพลต่างประเทศ ทั้งรูปร่าง พระพักตร์ และจีวร ประติมากรรมแบบมถุราได้รับอิทธิพลจากศิลปะกรีก-โรมันด้วย แต่ได้ผสมกลมกลืนเป็นอย่างดีแล้ว

๒.๓) แบบอมราวดี

สุนทรียภาพของศิลปะอมราวดี แตกต่างไปจากศิลปะสมัยมอรา มีแบบเป็นของตนเองอย่างแท้จริง ในพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ คือที่เมืองอมราวดีและนาการชุนิโกณฑะ ศิลปะอมราวดีชอบเล่าเรื่อง เป็นสะพานเชื่อมระหว่างศิลปะอินเดียโบราณ (สาณูจีกับศิลปะคุปตะที่เกิดราวพุทธศตวรรษที่ ๙ พระพุทธรูปและลวดลายเครื่องประดับในศิลปะสมัยอมราวดีตรงกันข้ามกับพระพุทธรูปและลวดลายเครื่องประดับในศิลปะคันธารราฐ คือแทนที่จะเป็นการถ่ายทอดประติมาณวิทยาของอินเดียลงในศิลปะต่างประเทศ กลับกลายเป็นศิลปะอินเดียอย่างแท้จริงที่เกิดขึ้นจากศิลปะที่มีมาก่อน และได้รับอิทธิพลจากต่างชาติเพียงเล็กน้อย

พุทธปฏิมาสมัยนี้ มีวงพระพักตร์ค่อนข้างยาว พระเกตุมาลาหรืออุษณิษะปรากฏชัดเจนบนพระเศียร มีขมวดพระเกศาเวียนขวาเป็นขมวดแบนเล็ก ๆ คลุมอยู่ ครองจีวรหนากว่าแบบมอราและมักห่มเฉียง จีวรแบ่งเป็นริ้วเท่า ๆ กัน ทั้งด้านหน้า และด้านหลัง ริ้วเหล่านี้ตกลงมาจากพระอังสาซ้ายและม้วนย้อนขึ้นไปทางด้านขวา พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย โดยยกขึ้นเสมอพระอังสาและหันฝ่าพระหัตถ์ออกข้างนอก ศิลปะสมัยนี้เป็นการผสมผสานระหว่างรสนิยมในการเล่านิยายอินเดียโบราณและการทำภาพในอุดมคติปะปนกับการแสดงชีวิตจิตใจ

๓) ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๓

๓.๑) แบบคุปตะ (Gupta)

ในพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ ราชวงศ์คุปตะ ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๘๑๐-๑๐๑๐ ลวดลายเครื่องประดับพุทธปฏิมาในศิลปะสมัยนี้มีศีรษะเล็ก ขาวยาว ทำให้แลดูค่อนข้างสูง อาการยิ้มอย่างมีชีวิตชีวา พุทธปฏิมาศิลามักสลักขนาดใหญ่ จีวรล้อมเป็นกรอบรอบพระองค์ ประภาณพทลขนาดใหญ่ติดอยู่หลังพระอังสา พระบาทติดอยู่กับฐาน มีพระพักตร์ที่สร้างขึ้นตามอุดมคติ มีลักษณะเร้นลับ และเคร่งขรึม

๓.๒) แบบหลังคุปตะ (post-Gupta)

ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สืบต่อจากศิลปะแบบคุปตะลงมา เป็นศิลปะอินเดียที่งามที่สุด ในสมัยนี้ศาสนาฮินดูเจริญรุ่งเรือง และด้วยเหตุที่อยู่หลังสมัยราชวงศ์คุปตะ จึงเรียกว่าศิลปะแบบหลังคุปตะ (post-Gupta) พุทธปฏิมายังคงปรากฏแต่มีพระองค์ที่อวบอ้วนกว่าพระพุทธรูปสมัยคุปตะ

๔) ศิลปะอินเดียสมัยที่ ๔

๔.๑) แบบปาละ-เสนะ (Pala-Sena)

ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ มีพุทธปฏิมาศิลปะทางภาคเหนือของประเทศอินเดีย ปาละ-เสนะ เป็นชื่อราชวงศ์หนึ่งที่ปกครองแคว้นเบงกอลและพิหาร พระพุทธรูปยังคงลักษณะจากศิลปะสมัยหลังคุปตะไว้พระพุทธรูป (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔) สมัยนี้จึงมีลักษณะอ้วน เตี้ย พระเศียรใหญ่ พระพักตร์หนา ครองจีวรบางแนบติดพระองค์ พระพักตร์หนา

พระชนง พระโอรสผู้มีขอบคม พระเนตรอยู่ในพระลักษณะครึ่งหลับ ไม่ใช้การสร้างสรรค์เท่านั้น แต่เป็นความเชี่ยวชาญของช่างอย่างแท้จริง^{๔๔}

ศิลปะแบบปาละ-เสนะเป็นศิลปะทางพระพุทธศาสนาและอยู่ภายใต้ความอุปถัมภ์ของราชวงศ์ปาละ-เสนะ ซึ่งมีอำนาจทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย พระพุทธศาสนาสมัยนี้ก็คือ พุทธศาสนาเถรวาทซึ่งกลายมาจากพุทธศาสนาเถรวาทผสมความเชื่อถือในศาสนาฮินดูเข้าในพุทธศาสนา เป็นต้นว่าการเคารพนับถือชายาของพระโพธิสัตว์และการใช้เวทมนตร์คาถา การนับถือพระอาทิตย์ผู้สร้างโลก การสร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องนั้น ลบล้างการเคารพนับถือพระศรีศากยมุนีพุทธเจ้าเสียสิ้นเชิง

ประติมากรรมที่สืบทอดจากศิลปะในสมัยนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ยุค ได้แก่

๑. ยุคแรก ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ พระพุทธรูปนั่งมากกว่ายืน มีพระโพธิสัตว์บ้าง แต่รูปชายาพระโพธิสัตว์ยังมีอยู่น้อยมาก ในตอนปลายยุคนี้เกิดมีพระพุทธรูปทรงเครื่อง

๒. ยุคที่ ๒ คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ พุทธปฏิมาเริ่มมีเครื่องประดับมากขึ้น และมีรูปชายาพระโพธิสัตว์แพร่หลาย ลัทธิตันตระได้รับความนิยมยิ่งขึ้น ตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นมา แผ่นเบื้องหลังรูปก็มีปลายแหลมแทนที่ปลายมนดังในสมัยแรก มีลายหน้าราหูหรือเกียรติมุขอยู่เบื้องบน และมีเครื่องตกแต่งมากขึ้น

๓. ยุคราชวงศ์เสนะ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งนับถือศาสนาฮินดู เหตุนี้ในสมัยนี้จึงมีรูปเคารพในศาสนาฮินดูมากโดยเฉพาะเทวรูปพระนารายณ์ ในสมัยนี้รูปต่างๆ มักสลักให้ดูได้รอบด้าน เป็นต้นว่ารูปที่ยืนอิงแผ่นหลังนั้น จะเจาะช่องว่างรอบ ๆ รูป ศิลปะแบบปาละ-เสนะได้แพร่หลายไปยังที่ต่าง ๆ มีประเทศเนปาล ทิเบต เกาะลังกา เกาะชวาภาคกลาง เกาะสุมาตรา ประเทศพม่า และไทย

๒.๒.๒ พุทธปฏิมาเริ่มเข้ามาในสุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิ คือ แผ่นดินคาบสมุทรอินโดจีน ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของประเทศพม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม มลายู และสิงคโปร์ พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สุวรรณภูมิ พ.ศ. ๓๐๐ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นผู้ทรงเริ่มวางรากฐานและทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกที่สำคัญและเข้มแข็ง ได้ส่งพระสมณทูตมีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่สมัยนั้นยังไม่มีพระพุทธรูป เพราะยังไม่นิยมสร้างขึ้นบูชา จะมีก็แต่พระสถูปเจดีย์ และพระธรรมจักรเท่านั้น

ต่อมาเมื่อมีการสร้างพุทธปฏิมาขึ้นและเผยแพร่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิ พระพุทธรูปที่พบ

^{๔๔} ศจ. มจ. สุภัทรทิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๐-๑๖๑

มากในสุวรรณภูมิ คือ พระพุทธรูปแบบอมราวดี (ราว พ.ศ. ๖๐๐-๙๐๐) ตรงกับสมัยสุวรรณภูมิ รุ่งเรือง หรือเรียกว่า ทวาราวดี หลังจากนั้นราว พ.ศ. ๙๐๐-๑๕๐๐ มีผู้พบพระพุทธรูปแบบคุปตะ และในระยะนี้เองที่ชาวสุวรรณภูมิได้ร่วมกันสร้างพระพุทธรูปโดยใช้แบบที่มาจากอินเดียเป็น พื้นฐานการสร้าง จนกระทั่งปรากฏพระพุทธรูปแบบทวาราวดี หรือแบบสมัยก่อนสุโขทัย-เชียงแสนระยะแรกขึ้น ซึ่งมีเอกลักษณ์เด่นชัด แสดงว่าเป็นฝีมือของชนพื้นเมืองในสมัยนั้น และพระพุทธรูปบางองค์อาจเป็นฝีมือครูจากอินเดียซึ่งคงเข้ามาช่วยสร้าง^{๔๕}

๒.๒.๓ พุทธปฏิมาไทยสมัยต่าง ๆ

พุทธปฏิมาของไทยสามารถแบ่งออกเป็นสมัยศิลปะไทย ได้แก่ ๑) สมัยทวาราวดี ๒) สมัยศรีวิชัย ๓) สมัยลพบุรี ๔) สมัยเชียงแสน ๕) สมัยสุโขทัย ๖) สมัยอยุธยา ๗) สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๘) สมัยปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน) ได้ ดังนี้

๑. สมัยทวาราวดี (พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๒๐๐)

พุทธปฏิมาสมัยทวาราวดี แบ่งออกได้เป็น ๓ ช่วง ดังนี้

(๑) ทวาราวดีตอนต้น สร้างด้วยหินขนาดใหญ่ มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปในสมัยคุปตะของอินเดีย แต่การสร้างยังไม่ประณีต ทำให้พระพุทธรูปในยุคนี้ดูค่อนข้างกระด้าง

(๒) ทวาราวดีตอนกลาง มีความประณีตกว่าตอนต้นมาก พระพักตร์มีลักษณะแบนกว้าง และสั้น เคร่งขรึม พระโอษฐ์กว้างและแบะ พระเนตรโปน มีทั้งที่สร้างด้วยหินแข็งที่มีขนาดใหญ่โต แบบลอยองค์ จำหลักนูน และสำริด ซึ่งมีขนาดเล็กประมาณครึ่งฟุต

(๓) ทวาราวดีตอนปลาย เป็นลักษณะผสมผสานกันระหว่างศิลปะศรีวิชัยและอุททอง พบที่จังหวัดลำพูน และเชียงใหม่ สมัยทวาราวดีมีราชธานีอยู่ที่นครปฐม ราวปีพ.ศ. ๑๐๐๐-๑๒๐๐ ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ (George Coedes) อดีตผู้ประศาสน์การ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ เมืองฮานอย กำหนดจากจดหมายเหตุจีน ซึ่งกล่าวไว้ว่า “เมื่อราวปี พ.ศ. ๑๑๕๐ มีอาณาจักรใหญ่แห่งหนึ่งชื่อ จุลลพัตตี (ทวาราวดี) ตั้งอยู่ในระหว่างเมืองศรีเกษตร คือพม่า และเมืองอิสานบุรี คือเขมร” ได้แก่ เนื้อที่เป็นจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทยเวลานี้ ตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมาลงมาจนถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในจังหวัดต่าง ๆ เหล่านี้ได้พบพระพุทธรูปทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเป็นจำนวนมาก นักโบราณคดีจึงลงความเห็นกันว่าเป็นฝีมือช่างครั้งราชอาณาจักรทวาราวดีที่จดหมายเหตุจีนกล่าวถึง เพราะพระพุทธรูปเหล่านี้คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะที่ถ้ำอชันตะ เป็นต้น แต่ของโบราณเนื่องในพระพุทธศาสนาซึ่งได้พบที่จังหวัดนครปฐมและจังหวัดอื่น ๆ ในอาณาจักรทวาราวดีนั้น ไม่มีแต่เฉพาะพระพุทธรูปที่ทำตาม

^{๔๕} ศ.จ.หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็๊ดโปรดักชั่น, ๒๕๓๑), หน้า ๙๙๒.

แบบอย่างฝีมือช่างอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเท่านั้น ยังมีวัตถุโบราณเก่าก่อนสมัยนี้อีกมาก เช่น สิ่งของที่ทำเป็นอุทเทสิกเจดีย์ ตามคติครั้งพระเจ้าอโศกก่อนมีพระพุทธรูป ได้แก่ เสาธรรมจักร กับกวาง แท่นหินอาสนบูชา รอยพระพุทธรูป และสลูป เป็นต้น พระพุทธรูปสมัยทวารวดี แบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ พบมากในจังหวัดนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี พระนครศรีอยุธยา สิงห์บุรี ปราชินบุรี บุรีรัมย์ และนครราชสีมา แสดงให้เห็นว่าอาณาเขตของ กรุงทวารวดีกว้างขวางเพียงใด

๒. สมัยศรีวิชัย (พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๓๐๐)

คำว่า ศรีวิชัย เคยเข้าใจว่าเป็นชื่อเดิมของเมืองนครปฐมตามเรื่อง พระยาภัก พาน ปัจจุบันพบหลักฐานในศิลาจารึกซึ่งได้มาจากวัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช กล่าวถึงเรื่องเมืองศรีวิชัยไว้อย่างชัดเจน (ความพิสดารอยู่ในประชุมศิลาจารึกสยามภาค ๒ ของ ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์) ว่า ศรีวิชัยไม่ใช่ชื่อเดิมของเมืองนครปฐมอย่างที่เข้าใจกันมาแต่ก่อน ที่จริงศรีวิชัยเป็นชื่ออาณาจักรซึ่งมีอาณาพรมมากในสมัย พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๓๐๐ มีราชธานีตั้งอยู่ใน เกาะสุมาตรา ทางตะวันตกของเมืองปาเล็มบังในปัจจุบัน

สมัย พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๓๐๐ เป็นสมัยที่ศิลปะศรีวิชัยเจริญรุ่งเรือง แผ่อำนาจเขตไปถึง เกาะชวา และแผ่มาในแหลมมลายูถึงเมืองนครศรีธรรมราช (สมัยนั้นเรียกว่า ตามพรลิงค์) และ ไซยา (เรียกว่า ครุฑ) ศิลปะศรีวิชัยแพร่หลายมาในประเทศไทยทางปากีสถาน จดหมายเหตุจีน กล่าวว่า ศรีวิชัยเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองและได้รับอิทธิพลศิลปะมาจากอินเดียเหมือนกับทวารวดี ต่างกันที่รับจากอินเดียทางฝ่ายเหนือพระพุทธรูปศาสนาหายาน ส่วนทวารวดีได้รับจากอินเดีย ฝ่ายใต้ พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท พวกอินเดียเหนือได้เข้ามาในอาณาจักรศรีวิชัยคราวเดียวกับที่ พวกอินเดียฝ่ายใต้ไปตั้งเมืองจำปาศรี (เมืองจาม) ปัจจุบันอยู่ริมทะเลแดนญวนได้คือ เมืองเว เวียดนาม เมื่อราวปี พ.ศ. ๑๒๐๐ จากหลักฐานวัตถุโบราณสมัยศรีวิชัย เช่น รูปจำหลัก ลวดลาย แบบอย่างการทำสลูปะเจดีย์คล้ายกับชวาและเมืองจาม เป็นฝีมือช่างในสมัยใกล้เคียงกันหรือใน แหล่งเดียวกัน

พุทธปฏิมา หรือพระพุทธรูปในยุคนี้มีพุทธลักษณะแบบเดียวกับพระพุทธรูปสมัย อุทองและพะเยา ร่วมสมัยกับศิลปะแบบปาละของอินเดีย เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร ส่วน พระพุทธรูปยุคศรีวิชัย พระพุทธรูปจะนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย จำหลักหินเนื้อละเอียด มี ฐานสูง ที่ฐานมีรูปจำหลักนูนเป็นสิงห์แบบปาละ หางงอเป็นเส้นลวดขด สันขาฉีกปลายตัดเป็นเส้น ใหญ่ พระหัตถ์ขวามีนั่งวางเหมือนศิลปะปาละ^{๔๖} พระพุทธรูปที่พบมีน้อย กว่ารูปพระโพธิสัตว์ เนื่องจากพระพุทธรูปศาสนาหายานนับถือพระโพธิสัตว์พบมากบริเวณภาคใต้ เช่น จังหวัด สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และสงขลา เป็นต้น ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบที่

^{๔๖} น. ณ ปากน้ำ, ความเป็นมาของสลูปะเจดีย์ในสยามไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์พลชัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๙-๕๑.

จังหวัดมหาสารคาม แต่มีขนาดเล็ก พระพุทธรูปที่พบมีจำนวน ๖ ปาง คือ (๑) ปางมารวิชัย มีทั้งนั่งขัดสมาธิราบ และขัดสมาธิเพชร ทำด้วยโลหะ (๒) ปางลีลา ทำด้วยโลหะ (๓) ปางเสด็จลงมาจากดาวดึงส์ ทำด้วยโลหะ (๔) ปางโปรดสัตว์ ทำด้วยโลหะ (๕) ปางประทานอภัย ทำด้วยโลหะ (๖) ปางนาคปรก ทำด้วยโลหะ สำหรับปางสมาธิ ปางมหาปาฏิหาริย์ และปางเทศนาพบแต่ที่ทำเป็นพระพิมพ์^{๔๗}

๓. สมัยลพบุรี (พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๘๐๐)

พระพุทธรูปในสมัยนี้ที่เป็นสลูปะเจดียมีรูปแบบการก่อสร้าง ตามแบบเทวสถานโบราณในกัมพูชา ซึ่งได้รับอิทธิพลการวางผังรูปแบบมาจากเทวาลัยและศิรของศาสนาพราหมณ์ในอินเดียได้^{๔๘} เนื่องจากกษัตริย์ของขอมโบราณส่วนมากนับถือศาสนาพราหมณ์ หรือฮินดู แม้จะมีกษัตริย์บางพระองค์จะหันมานับถือพระพุทธศาสนาหายานก็ตาม การสร้างสลูปะเจดียหรือพุทธรูปต่าง ๆ ใช้รูปแบบการก่อสร้างเทวสถาน เพียงแต่ปรับเปลี่ยนรูปเคารพมาเป็นรูปพระโพธิสัตว์ของมหายาน ส่วนภาพประกอบที่สลักตามหน้าบันและทับหลังจะสลักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกในพระพุทธศาสนาแทนรูปเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

ศิลปะของขอมในสมัยนี้มีอิทธิพลต่อการก่อสร้างสลูปะเจดียในประเทศไทยเป็นอย่างมาก การก่อสร้างจะทำด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่ นำมาเรียงซ้อนกันโดยใช้น้ำหนักของหินเป็นเครื่องถ่วงยึด ถ้าสร้างด้วยหินจะแกะสลักลวดลายอย่างสวยงาม ถ้าสร้างด้วยศิลาแลงจะฉาบปูนให้เรียบแล้วประดับลวดลายปูนปั้น การเรียงอิฐจะใช้แบบอิงลิชบอนด์ (English bond)^{๔๙} พระพุทธรูปในสมัยลพบุรีเป็นฝีมือช่างขอมทำตามคติพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งได้รับมาแต่สมัยทวารวดี และมหายานครั้งสมัยศรีวิชัยและขอม ที่ได้นำมาจากกัมพูชา ลักษณะพระพุทธรูป มีพระเกตุมาลาเป็นต่อมเหมือนสมัยทวารวดี แต่เปลี่ยนรูปร่างไปหลายอย่าง เช่นเป็นก้นหอยบ้าง เป็นฝาชีครอบบ้าง เป็นมงกุฎเทวรูปบ้าง เป็นดอกบัวมีกลีบรอบ ๆ บ้าง จะมีไรพระศกเสมอกัน แต่จะใหญ่กว่าสมัยศรีวิชัย เส้นพระศกมีหลายแบบ เช่น เหมือนเส้นผมทั่ว ๆ ไป ขมวดละเอียดหรือหยาบบ้าง ศิราภรณ์ทำอย่างเทริด หรือ กระบังหน้าบ้าง พระพักตร์จะมีลักษณะกว้าง พระโอษฐ์แยะ พระหนูป้าน ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนจะทำแบบห่มคลุม ถ้าเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งทำทั้งแบบห่มคลุมและห่มดอง ชายสังฆาฏียาวไปจรดพระนาภี ขอบอัตรवासก (สบง) ข้างบนเผยอเป็นสัน โดยมากพระกรณียาวย้อยจนจรดพระอังสา ถ้าเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่จะทำ

^{๔๗} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์, ๒๕๑๐), หน้า ๓๗.

^{๔๘} น. ณ ปากน้ำ, ปกตินกะศิลปะไทยในสายตา น. ณ ปากน้ำ : พระพุทธรูป, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖.

^{๔๙} กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๗๙-๘๐.

เส้นพระศกเป็นอย่างบัวหลังเบี้ย หรืออย่างเส้นผมคนหัว ๆ ไปบางครั้งจะทำเป็นหนามขนุน ถ้าเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องจะมีฉลองพระศอ กำไลแขนและรัดประคต

พระพุทธรูปสมัยลพบุรีที่พบมี ๗ ปาง คือ ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์ ปางนาคปรก มีทั้งอย่างเดียว และรัตนตรัยมหายาน คือชนิดมีพระพุทธรูปนาคปรก พระอาทิตย์อยู่กลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่ข้างขวา นางปัญญาปารมิตาอยู่ข้างซ้าย ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ^{๕๐}

สรุปได้ว่า พระพุทธรูปก่อนศิลปะไทยได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี ตามลำดับ ซึ่งมีพระพุทธรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามอิทธิพลของสกุลช่างศิลปะต่าง ๆ ในท้องถิ่นซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่มากมายในปัจจุบันนี้

๔. สมัยเชียงแสน (พ.ศ.๑๖๐๐-๒๐๙๑)

พุทธปฏิมาสมัยนี้ เป็นของฝีมือช่างไทยซึ่งได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาตั้งแต่โบราณ มีพบทั่วไปในมณฑลพายัพ แต่ที่พบในเมืองเชียงแสนเก่าเป็นชนิดฝีมือช่างงามกว่าที่พบในจังหวัดอื่น ๆ ทางโบราณคดีจึงใช้คำว่า เชียงแสน เป็นชื่อของพระพุทธรูปสมัยหนึ่ง แบ่งออกเป็น ๒ รุ่น คือ

(๑) สมัยเชียงแสนยุคแรก ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละ เช่น มีพระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลมคล้ายผลมะตูม พระขนงโก่ง พระนาสิกโค้งงุ้ม พระโอษฐ์แคบเล็ก พระหนุเป็นปม พระรัศมีเหนือพระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม ไม่มีไรพระศก เส้นพระเกศาขมวดและเป็นเส้นพระเกศาใหญ่ พระอุระนูน ชายสังฆาฏิสั้น ตรงปลายสังฆาฏิ มีลักษณะคล้ายธงม้วนเข้าหากันเหมือนเขี้ยวตะขาบ

(๒) สมัยเชียงแสนยุคหลัง การสร้างพุทธปฏิมาในยุคนี้ ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปแบบสุโขทัย พุทธปฏิมาจึงมีลักษณะพระวรกายสะออดสะอง พระพักตร์ยาวเป็นรูปไข่ พระรัศมีทำเป็นรูปเปลวเพลิง พระศกเส้นเล็กละเอียด ไรพระศกเป็นเส้นบาง สังฆาฏิยาวจนจดพระนาภี

พุทธปฏิมาที่สร้างในสมัยเชียงแสนมี ๖ ปาง คือ ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางอุ้มบาตร ปางประทับรอยพระพุทธรบาท ปางไสยาสน์ และ ปางนั่งห้อยพระบาท^{๕๑}

๕. สมัยสุโขทัย (พ.ศ.๑๙๐๐-๒๐๐๐)

พุทธปฏิมาสมัยนี้ แบ่งเป็น ๕ สมัย คือ หมดใหญ่ หมดกำแพงเพชร หมดพระพุทธรูปชินราช หมดพิษณุโลกชั้นหลัง และหมดเบ็ดเตล็ด หรือหมดวัดตะกอน ดังนี้

^{๕๐} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปปางต่างๆ ในประเทศไทย, หน้า ๓๘-๔๑.

^{๕๑} พระมหาวิชาญ เลี้ยวแสง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว : ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔-๒๘.

๑) หมวดใหญ่ สวยงามพอใช้ พระพักตร์คล้ายผลมะตูม พระนลาฏกว้างสมสัดส่วน กับพระปราง พระเกตุมาลาหรือพระรัศมีทำเป็นเปลวไฟสูงขึ้น พระอังสากว้างดูผึ่งผาย พระอุระ นูนเล็กน้อย นิยมทำนั่งขัดสมาธิราบ

๒) หมวดกำแพงเพชร คล้ายกับหมวดใหญ่

๓) หมวดพระพุทธรูปชินราช เจริญรุ่งเรืองที่สุดและนับว่างามที่สุดของสุโขทัยและสมัยอื่น ๆ มีพุทธลักษณะเหมือนกับหมวดใหญ่และหมวดกำแพงเพชร แต่ดูงามกว่า คือพระพักตร์ คล้ายผลมะตูม พระนลาฏกว้างรับกับส่วนพระปรางซึ่งอูมอิมเอิบ ยิ้มละไม บางครั้งเคร่งขรึม

๔) หมวดพิชฌโลกชั้นหลัง เริ่มเสื่อมลง แต่ดีกว่าเชียงแสนรุ่นหลัง มีรูปทรงสืบ ๆ

๕) หมวดเบ็ดเตล็ดหรือหมวดวัดตะกอน (พบที่วัดตะกอน) พระพักตร์มีลักษณะรูปไข่ อวบน้ำขึ้นด้วยวิธีผสมสำริดที่ทำให้สวยงามมากขึ้น

๖. สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๓๐๐)

พุทธปฏิมาสมัยนี้ แบ่งเป็น ๒ รุ่น คือ

๑) อยุธยาแรก หรือสมัยอุทอง สืบเนื่องมาจากสมัยสุโขทัยแต่ได้รับอิทธิพลจาก สมัยลพบุรีด้วย ลักษณะพระโอษฐ์หน้าคล้ายจะยิ้มแย้ม พระขนงขมวดดูเคร่งขรึม พระหนูป้าน เป็นรูปคางคน พระเกตุมาลาหรือพระรัศมี เป็นต่อมแบบลพบุรี และเป็นเปลวแบบสุโขทัยก็มี เส้นพระศกละเอียดและมีไรพระศก

๒) อยุธยาหลัง ลักษณะพระพุทธรูปเสื่อมลง ด้วยการตกแต่งดีมากขึ้นมีการ ตกแต่งเป็นพระทรงเครื่อง ในสมัยนี้ทำพระเกตุมาลาหรือพระรัศมีตามแบบสุโขทัย ที่ต่างกันคือ มีไรพระศก และชายสังฆาฏิใหญ่

๗. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๔๐๐-๒๕๐๐)

พุทธปฏิมาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระยะแรกส่วนใหญ่ทำตามแบบอยุธยา เพราะมี ช่างอยุธยาหลงเหลืออยู่บ้าง แต่ปรากฏว่าได้มีการพัฒนาแบบอย่างและกฎเกณฑ์ขึ้นอีกมาก เช่น มีตำราว่าด้วยการหล่อพระพุทธรูป โดยมีกำหนดส่วนสัดส่วนตั้งแต่หน้าตัก พระพักตร์ ไปจนถึง ขนาดของพระเนตร พระโอษฐ์ พระหัตถ์เป็นส่วน ๆ ไป การตั้งกฎเกณฑ์เพื่อเป็นการสะดวก สำหรับผู้ทำ แต่กลายเป็นการตีวงขอบเขตจนเกินไป จนช่างผู้สร้างไม่สามารถคิดสร้างสรรค์เป็น แบบอย่างลักษณะเฉพาะตัวได้เลย ทำให้พุทธปฏิมาในระยะแรกไม่มีอะไรสืบเนื่องจากสมัย อยุธยา พระพุทธรูปองค์ใหญ่ก็ยังทำไม่ถนัด ไม่สวยงาม พระประธานตามวัดต่าง ๆ ใน กรุงเทพมหานครมักไม่ใช่ศิลปในสมัยรัตนโกสินทร์สร้าง แต่ปรากฏว่าเอามาจากสุโขทัย สวรรคโลก กำแพงเพชร เชียงแสนและอยุธยา เช่น ที่วัดสุทัศน์ฯ วัดโพธิ์ฯ วัดบวรนิเวศ เป็นต้น แต่ที่ มีการสร้างก็เป็นพุทธลักษณะแบบสุโขทัยกับอยุธยาผสมกัน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระหว่างรัชกาลที่ ๑-๒ นั้นมีการสร้างพุทธปฏิมาน้อย มาก เนื่องจากเป็นยุคแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง การสร้างพระราชวัง การสร้างวัดวาอาราม ยังมีน้อย ส่วนใหญ่เป็นการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่มีมาแล้วแต่เดิมเป็นหลัก ได้มีการอัญเชิญ

พระพุทธรูปจากเมืองต่าง ๆ ที่ทิ้งร้าง ได้แก่ เมืองสุโขทัยและอยุธยา ดังหลักฐานที่กล่าวว่าในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้โปรดเกล้าฯให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากกรุงสุโขทัยจำนวนถึง ๑,๒๘๘ องค์ มาประดิษฐานยังวัดพระเชตุพนฯ และวัดต่าง ๆ ที่ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยนั้น

เหตุนี้เองพระพุทธรูปประธานหรือพระพุทธรูปสำคัญที่ประดิษฐานตามวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครจึงเป็นพระพุทธรูปศิลปะสมัยต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาเป็นสำคัญ

พระพุทธรูปที่สร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๑-๒

ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปสำคัญที่รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้น เป็นพระพุทธรูปในกลุ่มทรงเครื่องที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบูรพมหากษัตริย์ เป็นต้น งานสถาปนาพระพุทธรูปสำคัญที่ถือเป็นงานก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่ พระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน มีพระนามว่า พระศรีสรรเพชญ์^{๕๒} สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล จากตัวอย่างพระศรีสรรเพชญ์แสดงให้เห็นว่างานช่างในสมัยรัชกาล ที่ ๑ มีการสร้างตามแบบอย่างพระพุทธรูปในสมัยอยุธยา กล่าวคือ พุทธปฏิมา มีลักษณะพระพักตร์อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม สีพระพักตร์ที่ดูเคร่งขรึม พระวรกายหนาใหญ่ สันขาใหญ่เป็นแผ่นใหญ่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่ถ่ายทอดมาจากพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาตอนต้นอยู่มาก

พระพุทธรูปสำคัญที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยมีหลักฐานกล่าวถึงว่าพระองค์ทรงปั้นหุ่นพระพุทธรูปด้วยพระองค์เอง ได้แก่ พระพุทธจุฬารักษ์ พระประธานประจำพระอุโบสถ วัดราชสิทธิาราม และพระพุทธรธรรมิกราชโลกธาตุติลก พระประธานในพระอุโบสถ วัดอรุณราชวราราม

ตามประวัติกล่าวว่า พระพุทธรูปทั้งสององค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปั้นพระเศียร และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปั้นพระอุระ ลักษณะโดยรวมของพระพุทธรูปในระยเวลานั้นเป็นงานที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาอย่างแท้จริงสังเกตจากเส้นของพระขนงกับเปลือกพระเนตร พระโอษฐ์หยักแบบอยุธยา ยังไม่เป็นแบบเรือประทุนอย่างรัชกาลที่ ๓ อย่างไรก็ตามลักษณะที่ถือว่าเป็นแบบรัตนโกสินทร์อย่างแท้จริงและน่าจะปรากฏมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ได้แก่ การทำสันขาใหญ่เป็นแผ่นอยู่กึ่งกลางพระอุระ ยาวลงมาจรดพระนาภี และการทำนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน เป็นรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลนี้ และน่าจะเป็นต้นแบบสำคัญของงานสร้างพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในเวลาต่อมา

พระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓

^{๕๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๗.

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการสร้างพระพุทธรูปใหม่โดยเฉพาะพระพุทธรูปหล่อสำริดขนาดใหญ่ สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานเป็นประธานในพระอุโบสถของวัดที่สร้างขึ้นใหม่ ทั้งนี้คงเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับกระแสพระราชนิยมในการสร้างวัดขึ้นใหม่ในรัชกาลของพระองค์ การสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่จำนวนมากนี้ ทำให้เกิดแบบอย่างงานศิลปกรรมอย่างใหม่ที่เป็นลักษณะเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะลักษณะพระพักตร์ที่เรียกว่า พระพักตร์อย่างหุ่น หรือแลดูอ่อนเยาว์

พุทธลักษณะที่สำคัญของพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือพระวรกายเพรียวบาง พระพักตร์ค่อนข้างกลมถึงรูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว พระขนงโค้ง เส้นขอบเปลือกพระเนตรพระขนงป้ายเป็นแผ่นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาตอนปลาย พระเนตรเปิดและมองตรง พระนาสิกค่อนข้างเล็กและโด่ง พระโอษฐ์เล็ก ทรงแย้มสรวลเล็กน้อย เส้นพระโอษฐ์อ่อนโค้งเล็กน้อยจนเกือบเป็นเส้นตรง บางครั้งเรียกว่าคล้ายเรือประทุน เรียกว่า พระพักตร์อย่างหุ่น คือมีพระพักตร์นี้คล้ายกับหุ่นละคร หรือแสดงให้เห็นถึงความอ่อนเยาว์ อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระพักตร์แล้วการแสดงพระหัตถ์ทั้งสี่ที่เรียวยาวเสมอกัน และสงฆาภูที่ เป็นแผ่นใหญ่พาดอยู่กึ่งกลางพระวรกายก็แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นลักษณะสืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ มาแล้ว แต่มาปรากฏอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ ตัวอย่างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ และเป็นพระประธานตามวัดต่าง ๆ เช่น พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ ในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นต้น

พระพุทธรูปสำคัญอีกแบบหนึ่งที่มีการสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้แก่ พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริดแล้วหุ้มด้วยทองคำ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ลายลงยาราชาวดี ประดับด้วยเนาวรัตน์ วัตถุประสงค์ที่ทรงสร้างเพื่อทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์เอง และทรงอุทิศพระราชกุศลพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ ต่อมาถึงรัตนโกสินทร์ตอนกลางตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ลงมา ได้คือนำเอาแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยมาผสมกับแบบอย่างของสมัยอยุธยา แล้วปรุงแต่งเข้าไปเป็นอีกแบบอย่างหนึ่ง ซึ่งได้เป็นพระพุทธรูปงดงามพอสมควร พอที่จะถือได้ว่าเป็นแบบรัตนโกสินทร์ได้ ๒ สมัย คือ สมัยรัตนโกสินทร์สมัยแรกและรัตนโกสินทร์สมัยหลัง^{๕๓} มีการประดิษฐ์พระพุทธรูปปางต่าง ๆ อีก ๔๐ ปางในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือพระประธานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร ฝีมือพระเทวารังสรรค์

พระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๔

^{๕๓} จีรพันธ์ สมประสงค์, ศิลปะประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕๕-๑๕๙.

ในสมัยรัชสมัยนี้งานศิลปกรรมที่เริ่มเข้าสู่คติที่สมจริง อันน่าจะเป็นแนวความคิดที่มาจากอิทธิพลของตะวันตก กล่าวคือ ลักษณะพระพักตร์และการแสดงปางยังคงเป็นแบบอุดมคติ ส่วนที่เปลี่ยนไปคือ การครองจีวรที่ทำเป็นริ้วแบบเหมือนจริง ที่สำคัญที่สุดต้องการเปลี่ยนแปลงคือ ไม่มีอุษณิষะหรือเกตุมาลา ได้แก่ การสร้างพุทธรูปที่พระเศียรมีขมวดพระเกศาและต่อด้วยพระรัศมีเป็นเปลวเพลิง โดยไม่มีอุษณิষะ (กะโหลกที่หนุนขึ้นมา) ปรากฏในเอกสารว่า พระองค์ไม่โปรดพระพุทธรูปที่มีอุษณิষะ ดังมีข้อความกล่าวว่า

..ไม่โปรดจะให้มีพระเกตุมาลา ด้วยพระอรรถกถาจารย์หรืออะไรอธิบายไว้ว่า พระเกตุมาลานั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจทรงสมาธิ อาจจะทำให้ล้นหายใจ ลมจึงดันขึ้นเปื้องบน ทำให้มีพระเกตุมาลา ทูลกระหม่อมตรัสว่า หัวเป็นปุ่มก็ไปเข้ากับลักษณะบุรุษโทษ..

พระพุทธรูปสำคัญที่ทรงสร้างขึ้นและอาจกล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบ ทำให้เกิดลักษณะทางพุทธศิลป์ครั้งสำคัญและถือเป็นแบบพระราชนิยมของรัชกาลที่ ๔ ได้แก่ พระสัมพุทธพรรณี ซึ่งรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระภิกษุวชิรญาณ เดิมประดิษฐานในพระตำหนักที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสัมพุทธพรรณี มาประดิษฐานบนฐานชุกชี ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม^{๕๔}

พระพุทธรูปที่สำคัญอีกองค์หนึ่งที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ พระนิรันตราย ประดิษฐานที่หอพระสุลาลัยพิมานในพระบรมมหาราชวัง พระนิรันตรายเป็นพระพุทธรูปที่สร้างครอบพระพุทธรูปสมัยทวารวดีซึ่งเป็นพระพุทธรูปทองคำ มีผู้ค้นพบที่เมืองดงศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี และนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานไว้ในหอพระเสถียรธรรมปริต และรอดพ้นจากการถูกผู้ร้ายโจรกรรมถึงสองครั้ง (พ.ศ. ๒๔๐๓) จึงพระราชทานพระนามว่า พระนิรันตราย และได้โปรดเกล้าฯ ให้ช่างหล่อพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรครอบไว้อีกชั้นหนึ่ง และเรียกพระนามรวมกันว่า พระนิรันตราย^{๕๕}

พระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าเป็นยุคหนึ่งที่ต้องการเปลี่ยนแปลงทางด้านศิลปกรรม มีการรับอารยธรรมตะวันตกอย่างแท้จริง พระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๕ แบ่งรูปแบบและแนวความคิดในการสร้างได้เป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มที่ ๑ สร้างตามแบบพระราชนิยมของรัชกาลที่ ๔ ที่เป็งานสืบเนื่อง
- กลุ่มที่ ๒ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่ตามแนวความคิดเหมือนมนุษย์จริง

^{๕๔} ฟ้าสุข อินทราวุธ, ทวารวดี : การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๘.

^{๕๕} พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓๓

- กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่สร้างใหม่แต่มีแนวความคิดในการเลียนแบบศิลปะดั้งเดิม
- กลุ่มที่ ๔ พระพุทธรูปจำลองได้หันกลับไปทำพระพุทธรูปแบบมีพระเกตุมาลาตามเดิม ได้นำรูปแบบพระพุทธรูปที่เคยมีมาก่อน มาสร้างใหม่หรือจำลองแบบ โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนบางอย่างที่เป็นความนิยมสมัยใหม่เพิ่มเข้าไป

ส่วนที่ถือเป็นรูปแบบใหม่ในการสร้างพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือ พระพุทธรูปที่สร้างใหม่ตามแนวความคิดเหมือนจริง มีตัวอย่างที่สำคัญคือ

พระคันธารราษฎร์ ปางขอฝน เป็นการย้อนกลับไปสร้างตามแบบศิลปะคันธารราษฎร์ (คติที่ถือว่าพระพุทธรูปเป็นชาวอินเดีย) กล่าวคือ พระคันธารราษฎร์เป็นพระพุทธรูปที่เลียนแบบมาจากพระพุทธรูปในสมัยคันธารราษฎร์ ศิลปะอินเดียในยุคที่เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรก (พุทธศตวรรษที่ ๘-๙) ซึ่งได้รูปแบบและแนวคิดในการสร้างรูปเคารพมาจากศิลปะกรีก-โรมัน และมีแนวความคิดเรื่องเหมือนจริง เช่น การครองจีวรที่เป็นริ้วแบบธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้จึงเลือกใช้พระพุทธรูปสมัยคันธารราษฎร์เป็นต้นแบบ พระพุทธรูปแบบคันธารราษฎร์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้คงสร้างขึ้นหลายองค์เท่าที่ปรากฏ เช่น ประดิษฐานที่หอพระคันธารราษฎร์ในพระบรมมหาราชวัง องค์หนึ่ง ที่วัดเบญจมบพิตร องค์หนึ่ง และอีกองค์หนึ่งจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

จนถึงยุคปัจจุบันที่เข้าสู่ยุคของศิลปกรรมแบบร่วมสมัย นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามการสร้างพุทธรูปยังรักษารูปแบบที่มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ รัชกาลที่ ๔ และ ๕ มีการนำรูปแบบพระพุทธรูปสำคัญหรือศิลปะสมัยที่มีความนิยมกลับมาสร้างเป็นอย่างมาก เช่น สมัยสุโขทัย ได้แก่ พระพุทธชินราช ถือเป็นรูปแบบที่มีการจำลองแบบมากที่สุด ตัวอย่างพระพุทธรูปร่วมสมัยที่สำคัญคือ พระประธานที่พุทธมณฑล มีชื่อว่า พระศรีศากยทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ ออกแบบโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ซึ่งมีต้นแบบมาจากพระพุทธรูปลีลาสมัยสุโขทัย

๘. พุทธปฏิมาสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๐-ปัจจุบัน)

พุทธปฏิมาที่ถือได้ว่าเป็นแบบปัจจุบัน คือ พระพุทธรูปปางลีลา ซึ่งสร้างเป็นแบบจำลองก่อนจะสร้างเป็นพระประธาน ณ พุทธมณฑล มีลักษณะเหมือนมนุษย์จริง ๆ มากขึ้น โดยเอาแบบพระพุทธรูปปางลีลาสมัยสุโขทัยมาปะปนอย่างเห็นได้ชัด พระเกตุมาลาหรือพระรัศมีเป็นเปลว ลักษณะพระวรกายเหมือนคนจริง มองเห็นกล้ามเนื้อ จีวรเป็นริ้วเหมือนพระห่มจีวรจริง ๆ

การแบ่งยุคสมัยของพุทธปฏิมาที่สร้างขึ้นในประเทศไทย พระพุทธรูปในศิลปะแต่ละยุคสมัยที่กล่าวมาแล้ว ล้วนมีลักษณะพิเศษอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ซึ่งนักโบราณคดีหรือนักประวัติศาสตร์ใช้เป็นเครื่องศึกษา และกำหนดอายุของพระพุทธรูป เอกลักษณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ชัดในพระพุทธรูปที่เป็นฝีมือช่างหลวง หรือที่เกิดขึ้นในเมืองสำคัญของยุคสมัยนั้น เพราะ

ช่างผู้สร้างค่อนช้างเคร่งครัดในรูปแบบและมีมือค่อนช้างประณีต ในขณะเดียวกันก็มีพระพุทธรูปที่สร้างโดยช่างพื้นเมืองในท้องถิ่นที่ห่างจากศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง ศิลปกรรมดังกล่าวแม้จะมีลักษณะบางประการที่แสดงว่าเป็นศิลปะร่วมสมัย แต่ความงดงามหรือความประณีตจะลดลง พร้อมกันนั้นก็ปรากฏลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นแทรกให้เห็นเด่นชัด

การสร้างพระพุทธรูปในปัจจุบัน ประเทศไทยนิยมสร้างพุทธรูปปฏิมา (พระพุทธรูป) แพร่หลายเป็นจำนวนมากมายิ่งกว่าประเทศใด ๆ ทั้งนี้จากหลักฐานที่ขุดค้นพบตามซากเมืองเก่า ทั้งที่มีเมืองใหม่สร้างอยู่ หรือที่เป็นเมืองร้าง บรรดากรุ เจดีย์เก่า มีการขุดได้พระพิมพ์อยู่อย่างมากมาย มีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้เข้าบูชา อย่างที่ไม่สามารถพบเห็นได้ในส่วนใดๆ ของโลก แม้แต่ประเทศอินเดียซึ่งเป็นถิ่นที่ให้กำเนิดพระพุทธศาสนาเอง^{๕๖}

๒.๓ สรุป

คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพุทธรูปปฏิมา ตามหลักฐานที่ปรากฏในประเทศไทย สันนิษฐานว่า อาจมาพร้อมกับหลักพระธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนาในแต่ละสมัย จนกลายเป็นคติ ความเชื่อ ที่มีความสัมพันธ์และพัฒนารูปแบบการสร้างรูปเคารพในรูปแบบพุทธศิลปะสมัยต่าง ๆ ได้แก่

ศิลปะทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖) นิยมสร้างพุทธรูปปฏิมาปางปฐมเทศนา ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางมหาปาฏิหาริย์ ปางปรินิพพาน ปางนาคปรก ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์

ศิลปะศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘) นิยมสร้างพุทธรูปปฏิมา ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางนาคปรก ปางประทานอภัย ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางปรินิพพาน

ศิลปะลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘) นิยมสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์ ปางนาคปรก

ศิลปะล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๒๑) นิยมสร้างพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางอุ้มบาตร ปางประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ปางประทับนั่งห้อยพระบาท ปางลีลา ปางเปิดโลก ปางประทับยืน ปางถวายเนตร ปางไสยาสน์

ศิลปะสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๗ - ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐) นิยมสร้างพุทธรูปปฏิมา ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางลีลา ปางประทานอภัย ปางถวายเนตร ปางประทานพร ปางประทับยืน ปางไสยาสน์ และยังมีการสร้างพระพุทธรูปตามพุทธอิริยาบถ ๔ ประการได้แก่ การนั่ง การนอน การยืน (อาจเป็นการรับคติจากลังกา แสดงถึงการประทับยืนในคันธกุฎี) และการเดินตามคติที่แฝงมากับการสร้างพุทธรูปปฏิมาคือการแสดงให้เห็นถึงพระพุทธรูปวัตรอันงดงาม

^{๕๖} จิตร บัวบุศย์, *ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑.

ศิลปะอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๓) นิยมสร้างพุทธรูปปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางประทานอภัย ปางป่าเลไลยก์ ปางลีลา ปางประทับยืน

ศิลปะรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๓ - ปัจจุบัน) นิยมสร้างพุทธรูปปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางประทานอภัย ปางไสยาสน์^{๕๗}

กล่าวสรุปได้ว่า พุทธรูปในท่วงท่าต่าง ๆ ที่มีการสร้างขึ้นตามคตินิยมของกลุ่มวัฒนธรรมสมัยต่าง ๆ ซึ่งพบในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง พระพุทธรูปแสดงภูมิสปรศมฺพรา หรือ ปางมารวิชัย (ปางผจญมาร) เป็นปางที่นิยมสร้างในทุกสมัย และใช้เป็นพระพุทธรูปประธานในพุทธสถานมากกว่าพระพุทธรูปปางอื่น อาจเนื่องด้วยมาจากความสำคัญของเหตุการณ์อันเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งเป็นปางที่สร้างขึ้นเพื่อให้รายละเอียดเหตุการณ์ เมื่อพระยามารและพลพรรค คือบุคลาธิษฐานของกิเลสธรมรเ้าเข้าขัดขวางพระโพธิญาณ เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงซัดขนิลงที่พื้นดิน เพื่อเรียกแม่พระธรณีเป็นพยานว่า ในชาติก่อน ๆ อันนับประมาณไม่ได้ พระองค์ได้สั่งสมบำเพ็ญบารมีเพียงพอที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาตินี้ แม่พระธรณีจึงได้ปีบมายผมน้ำที่พระพุทธรองค์ทรงหลังไว้เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญบารมีออกมา ไหลท่วมเหล่าพญามารและไพร่พลปลาสนาการไปจนหมดสิ้น

^{๕๗} ศาสตราจารย์ไขศรี ศรีอรุณ, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า๑๐.